

אוקטובר 2021

צעירים בחברה הערבית

המלצות הצוות הבין משרדי

תוכן עניינים

5	מבוא, רקע ומטרות
6	נתונים ומצב קיים
14	גורמים לתופעת חוסר המעש ופערי התעסוקה וההשכלה
20	השלכות המצב הכלכלי חברתי של הצעירים בחברה הערבית
22	התמודדות עם תופעת חוסר מעש של צעירים במדינות מפותחות
25	מעניים קיימים בתחום הצעירים
32	כיווני פעולה לקראת תכנית החומש הבאה
32	הקמת צוות בין-משרדי למעקב אחר מצב הצעירים בחברה הערבית
33	הכוון לתלמידי תיכון
34	One-Stop-Shop לאבחון וסיוע בהכוון לצעירים
34	הרחבת פעילות מרכזי הצעירים ברשויות
35	תכניות ומסגרות המשך לאחר תיכון
35	השלמת פערי חינוך

לוחות, טבלאות ונתונים

- 6 תרשים 1: תשובה לשאלה "מהי רמת שביעות הרצון הכללית שלך מחייך?" לפי דת, גילאי 3-18.....
- 20- תרשים 2: שיעור צעירים חסרי המעש בחברה הערבית בישראל בהשוואה לנתון הכללי ולמדינות נבחרות, (גילאי 20-24), 2019.....
- 9 תרשים 3: השוואת שיעורי מעש בין החברה הערבית ליהודית בפילוח מגדר וגיל, 2019.....
- 10 תרשים 4: שיעורי תעסוקה בחברה הערבית לפי קבוצות גיל ומגדר, 2012-2019.....
- 11 תרשים 5: שיעור העוסקים במשלח יד, גברים בגילי 20-34, 2019.....
- תרשים 6: שיעור הסטודנטים החדשים* (מופע ראשון) לתואר ראשון ביחס לשנתון, בחלוקה לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה.....
- 12 תרשים 7: שיעור הסטודנטים הערבים לתואר ראשון אקדמי, לפי תחום לימוד, 2017/18.....
- 13 תרשים 8: גודל האוכלוסייה בגילי 20-24.....
- 13 תרשים 9: שיעור הנשירה בקרב תלמידים בכיתות ז'-י"ב, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר, שנים נבחרות (ב-%).....
- 14 תרשים 10: שיעור הזכאות לתעודת בגרות ולתעודת בגרות אוניברסיטאית בקרב כלל הלומדים בכיתה י"ב, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר, 2010 ו-2017.....
- 15 תרשים 11: ציון פסיכומטרי ממוצע על פי שפת בחינה ולפי מין, 2009-2019.....
- 16 תרשים 12: שיעור ההשתתפות של החברה הערבית במסגרות שונות מתוך המחזור.....
- 19 תרשים 13: השוואה של פיזור גיאוגרפי של מגורים בין בני 18-35 יהודים וערבים, באחוזים, 2018.....
- 20 תרשים 14: פילוח 85 הרשויות המקומיות הערביות במדד הסוציו אקונומי (בהשוואה ל- 170 הרשויות היהודיות).....
- 21 תרשים 15: תחומי עיסוק – גברים ערבים בגילאי 18-24 שהורשעו בדיון, 2017.....

תודות

הדו"ח המוצג לפניכם נכתב בשיתוף רבים ומושגת על עבודת צוות שנערכה במטרה לגבש צעדים לקידום אוכלוסיית הצעירים הערבים וצמצום תופעת חוסר המעש בקרבם. הפערים הכלכליים והחברתיים בחברה הערבית שמלווים אותה עשורים רבים באים לידי ביטוי באופן ניכר במצבם הירוד של הצעירים, וההשלכות לכך ניכרות לאחרונה גם מחוץ ליישובים הערבים, במיוחד לאור העלייה בתופעות הפשיעה והאלימות. לאור העמקת הפערים וההבנה שהשקעה בפיתוח וצמיחת הצעירים בחברה הערבית הוא קריטי להבטחת עתידם ועתיד החברה הישראלית כולה, בשנים האחרונות החלו גופי ממשלה לפעול באופן ממוקד עם אוכלוסיית הצעירים לטובת שינוי המצב ויצירת שוויון. התשתית שהונחה ע"י רשות הצעירים במשרד לשוויון חברתי, זרוע העבודה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, שירותי התעסוקה, ביטוח לאומי, המשרד להשכלה גבוהה ומשלימה, מל"ג ות"ת, רשויות מקומיות וארגוני צעירים, מאפשרת את עליית המדרגה הנחוצה בפיתוח התחום כפי שיוצג בהמלצות הצוות.

תודותינו מסורות לנציגי הציבור שהשתתפו בדיונים, לנציגי העמותות שעוסקות בתחומי הצעירים בחברה הערבית, נציגי הרשויות המקומיות, לנציגי העמותות, למשרדי הממשלה ולחוקרים שהופיעו בפני הצוות, שנטלו חלק בדיונים, כתבו התייחסויות וסייעו לדייק את הנתונים, התובנות וההמלצות. חשוב לציין במיוחד את ד"ר נסרין חדאד חאג'-יחיא מהמכון הישראלי לדמוקרטיה ואת ד"ר מריאן תחאוכו ממכון אהרון, שמסמך זה מתבסס באופן משמעותי על עבודותיהן והמלצותיהן.

חסאן טואפרה, ראש הרשות לפיתוח כלכלי במגזרי המיעוטים, ראש הצוות הבין-משרדי

ואלישבע סבתו, רשות הצעירים הממשלתית, המשרד לשוויון חברתי.

ריכוז עבודת הצוות: מר מוסא סלמאן, מנהל תחום בקרה ומעקב ברשות לפיתוח כלכלי וריהאם כיוף-שכידם, רשות הצעירים במשרד לשוויון חברתי

כתיבת הדוח: חברת TASC ומר מוסא סלמאן, מנהל תחום בקרה ומעקב ברשות לפיתוח כלכלי

מבוא, רקע ומטרות

בהתאם לסעיף 2 להחלטת ממשלה 468, במסגרתה הוטל על המשרד לשוויון חברתי לגבש תוכנית רב שנתית המשכית להחלטת הממשלה 922, הוקם צוות בין-משרדי על מנת לגבש צעדים לעניין קידום אוכלוסיית הצעירים הערבים וצמצום תופעת חוסר המעש. עבודת הצוות נעשתה בשיתוף גורמים אזרחיים, ארגונים חברתיים רלוונטיים ומומחים בתחום. הצוות התכנס לשבעה מפגשים שכללו בין היתר סיור ביישובים ומפגשים עם קבוצות צעירים מהחברה הערבית, במהלכם פעל להבנת האתגרים וגיבוש מענים ממשלתיים אפשריים. פעילות הצוות כללה ניתוח מצב קיים של הצעירים הערבים, תוך התייחסות לפערים למול יתר האוכלוסייה, סקירה בין לאומית של תוכניות למענה לחסרי מעש בעולם, סקירת הגורמים לשיעור הגבוה של חסרי מעש בקרב הצעירים הערבים, בחינת ההשלכות של חוסר המעש על הפרט והחברה, מיפוי מענים ממשלתיים קיימים ולבסוף גיבוש המלצות.

כחלק מהעבודה לגיבוש מסמך ההמלצות, הגדיר הצוות את החזון והיעדים שלאורם ייקבעו כיווני הפעולה בתכנית החומש הבאה ומדדים לשם מעקב אחר ביצוע ההחלטה ומימוש היעדים:

צעירים וצעירות בחברה הערבית בישראל ייהנו משוויון הזדמנויות, יממשו את יכולותיהם, יגשימו את הפוטנציאל האישי שלהם וישתלבו באופן מיטבי בכלכלה ובקהילה.

היעדים-

- מתן כלים מתאימים שיסייעו בקידום שוויון הזדמנויות ושילוב מיטבי של צעירים ערבים בחברה ובכלכלה.
- מניעה וצמצום תופעת חוסר המעש בקרב צעירים ערבים תוך איתור וזיהוי הגורמים לשכיחותה בחברה הערבית.

המדדים-

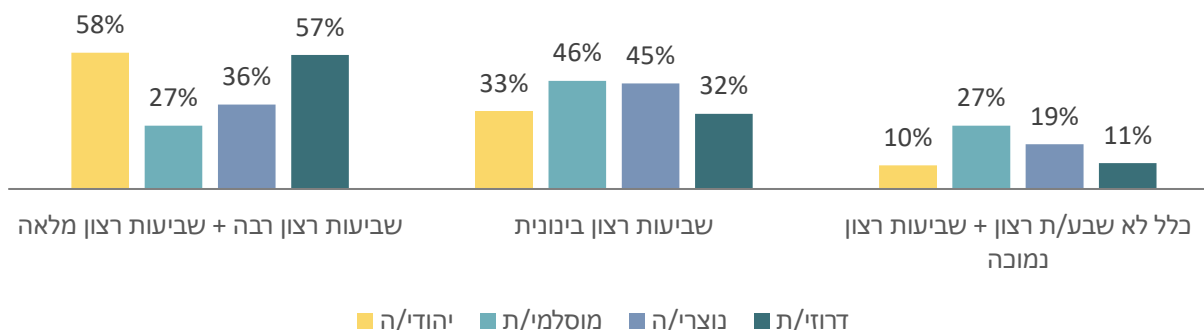
- המדדים ייקבעו על ידי הצוות וידווחו לממשלה תוך 120 ימים ויכללו היבטים כמותיים ואיכותניים וכן יהיו השוואתיים ביחס לכל הצעירים, ובהמשך יהיה דיווח תקופתי לגבי מצבם.
- בנוסף, יש לציין כי אזור מזרח ירושלים לא נבחן במסגרת עבודה זו, וכי מענים מותאמים יינתנו במסגרות אחרות.

נתונים ומצב קיים

השתלבות צעירים ערבים בחברה הישראלית

תקופת המעבר מגיל ההתבגרות לבגרות מוקדמת לאחר סיום התיכון היא תקופה בעלת משמעות רבה להמשך העתיד של הצעיר, והשפעתה על ההשתתפות שלו בחברה ובקהילה, על הבחירות המקצועיות שלו ועל היכולת להתקיים כלכלית נמשכת עשורים קדימה. הצעירים הערבים, שמשתייכים למיעוט אתני ומתקשים להגיע למוביליות חברתית, בין היתר בשל מחסור בכלים להשתלבות בהשכלה ותעסוקה איכותית, חיים לרוב בריחוק מהחברה היהודית עם מיעוט של מגע חברתי עם יהודים בני גילם. הם תופסים את מצבם כירוד לעומת שאר הקבוצות בחברה, והנתונים מוכיחים שבצדק. הפערים בין החברה הערבית לחברה היהודית קיימים במגוון תחומים: רווחה ותעסוקה, תשתיות, חינוך והשכלה, תעסוקה, בריאות, דיור, עוני ורמת חיים. הפערים באיכות החיים משפיעים גם על רמת שביעות הרצון בחיים - רק 27% מהצעירים הערבים המוסלמים לעומת 58% מהצעירים היהודים השיבו שהם מרוצים ממצבם הכלכלי.

תרשים 1: תשובה לשאלה "מהי רמת שביעות הרצון הכללית שלך מחיך?" לפי דת, גילאי 18-35¹

¹ שאלון מקוון לשיתוף ציבור של רשות הצעירים, 2019, https://www.gov.il/he/departments/publications/reports/online_questionnaire_youth_authority

מתוך התייחסויות של צעירים מהחברה הערבית שהשיבו על שאלון מקוון לשיתוף ציבור של רשות הצעירים¹:

"אנו רוצים שמישהו ישמע את קולנו ומקווים שמצבנו ישתפר, ויהיו לנו זכויות כמו ליהודים"

"אני מרגיש במדינת ישראל בשוליים בכל המובנים, הדת, השפה, הגזע. שאר הדתות במדינת ישראל נתמכות מבחינה כספית ומוסרית, בניגוד לדת שלי"

"אני סבור שצריכים להיות מפגשים וקורסים במסגרות חינוך ועבודה כדי להכיר את כל הקבוצות בחברה. הדבר יפתח ויעזור למדינה ולפרט, וייתן הזדמנויות להחלפת רעיונות ולקידום תעסוקה, חינוך ותקשורת"

מרבית הצעירים הערבים חיים בסביבה מסורתית, אך יש להם רצון להתפתחות אישית ולהישגים אינדיבידואליים לאור תהליכי מודרניזציה בחברה הערבית והשפעות חיצוניות של תרבות מערבית שמתרחשים בשנים האחרונות. אל מול שאיפות אלו, התמונה המשתקפת עבורם היא שאין באפשרותם להשיג זאת, מסיבות שונות: פערים בין דוריים בין הצעירים לבין הוריהם והציפיות המסורתיות מהם; החברה הערבית נעדרת ממרכזי הכוח הממסדיים וממסגרות ממלכתיות חשובות, באופן שלרוב אינו נתון לבחירת הפרט; מדיניות ממשלתית שלפעמים אינה מותאמת לצורכי האוכלוסייה הערבית הצעירה; אי ידיעת השפה העברית והימנעות מלהגיע למקומות ששם היא נדרשת; חוסר ייצוג הולם בשיח הישראלי; תמונת עתיד מצומצמת בשל חשיפה מעטה לדמויות מפתח שניתן להזדהות עמן ולראות בהן דוגמה; מצב חברתי-כלכלי מורכב ומחסור בהזדמנויות. כל אלה מייצרים בקרב צעירים רבים בחברה הערבית תחושות קיפוח, ניכור והדרה חברתית, ובמקום לצאת ולממש את עצמם כאזרחים פעילים כפי שהחברה מצפה מהם הם נסוגים אחורה, וחלקם בוחרים בפעילויות שאינן נורמטיביות ואף מסוכנות². העלייה בפשע ובאלימות והיעדר נוכחות של אכיפה משטרתית מותירה אותם פגיעים, חסרי הגנה ועם תחושת ביטחון אישי רעועה. יתר על כן, צעירים ערבים אינם ניגשים לקבל את העזרה והסיוע ממוסדות השלטון כתוצאה מהיעדר אמון, הם ממעטים לצאת מהיישוב שלהם ליישובים עם רוב יהודי ולהתערות בחברה הכללית, ובהיעדר תמיכה מאורגנת בסביבתם הקרובה הם מתקשים למצוא את דרכם. כל אלה מקשים מאד על מימוש הפוטנציאל האישי.

² זהותם של בני נוער פלסטינים אזרחי ישראל, מידת הזדהותם עם המדינה ועם התרבות היהודית וההשתמעויות למערכת החינוך, חאלד אבו-עסבה, ג'וסי וורוד, נעמה צבר-בן יהושע, 2011

המציאות הכלכלית-חברתית של צעירים ערבים

כשבוחנים את הפערים הכלכליים בין החברה הערבית לחברה היהודית ישנו הבדל משמעותי באופן ההשתלבות בתעסוקה ובהשכלה ובהיקף ההשתתפות במסגרות מעבר לאחר סיום תיכון. בעוד מרבית הצעירים בחברה היהודית ממשיכים לאחר התיכון למסגרת שירות צבאי / לאומי או למסגרות המשך אחרות שיש בהן כדי לסייע בפיתוח תמונת עתיד ואוריינטציה תעסוקתית, מידת ההשתתפות של צעירים מהחברה הערבית במסגרות אלה או במסגרות מעבר שונות נמוכה מאוד ביחס לחלקם באוכלוסייה. רבים מצעירים אלה לומדים במסגרות חינוך באיכות נמוכה יחסית כפי שבאה לידי ביטוי בשיעורי הנשירה המוגברים ובהישגים הנמוכים בבגרויות ובמבחנים השוואתיים, וכן מקבלים סיוע ותמיכה כלכלית מועטים ביחס לצעירים במגזר היהודי בשל הרקע הכלכלי החברתי הנמוך של משקי הבית הערבים. בשל השילוב בין היעדר מסגרת מכוונת לאחר גיל 18 לבין רמת החינוך והאתגרים הכלכליים, שיעור גבוה מבין הצעירים הערבים אינם משתלבים במסלולי לימודים או תעסוקה מסודרת לאחר התיכון והם למעשה חסרי מעש³. חוסר המעש נמצא בעלייה משמעותית בקרב גברים בחברה הערבית, סימן אפשרי לכך שחסמי ההשתלבות נוכחים ומשפיעים יותר בקבוצה זו ואף התגברו בשנים האחרונות. הצעירים הערבים שכן ממשיכים לאחר התיכון למסגרות של לימודים ועבודה מתמודדים גם הם עם חסמים משמעותיים ונמצאים בייצוג חסר בלימודי מקצועות נדרשים (למעט מקצועות הרפואה), בענפי תעסוקה עתירי ידע ובמשלחי יד איכותיים ובעלי שכר גבוה.

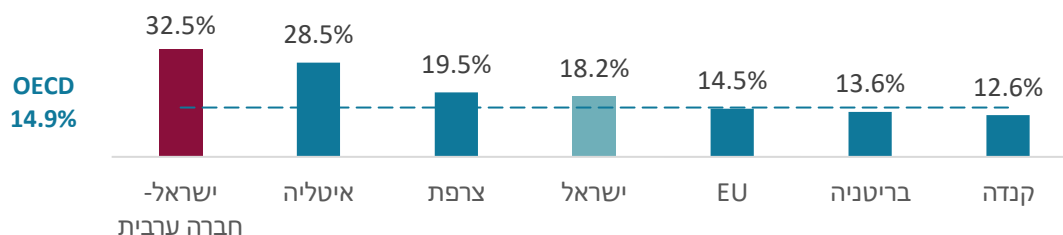
תופעת חוסר המעש

ההגדרה המקובלת של חסר מעש על פי ה-OECD היא מי שאינו עובד, אינו לומד ואינו נמצא בהכשרה מקצועית. השיעור הכללי של חוסר המעש של צעירים בישראל אינו גבוה משמעותית ממוצע ה-OECD והאיחוד האירופי⁴. למרות שמצבה של ישראל בתמונת חוסר המעש של צעירים אינו שונה באופן משמעותי ממוצע ה-OECD, שיעור התופעה בחברה הערבית הוא גבוה מאוד בהשוואה לשיעור בישראל בכלל, ולשיעור בחברה היהודית בפרט³.

³ מכון אהרון והכלכלן הראשי, 2019 – נתוני החברה היהודית אינם כוללים חרדים

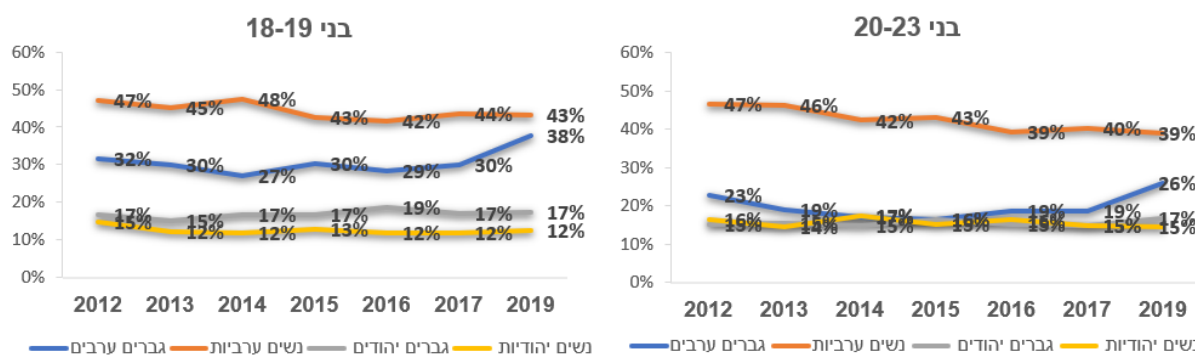
⁴ עיבוד TASC לנתוני OECD 2019-i Eurostat

תרשים 2: שיעור צעירים חסרי המעש בחברה הערבית בישראל בהשוואה לנתון הכללי ולמדינות נבחרות, (גילאי 20-24), 2019⁴

הפער בין החברה הערבית לחברה היהודית בשיעורי חוסר המעש בקרב צעירים, קיים בקרב נשים וגברים לאורך שנים (בקבוצת הגברים הפער גדל משמעותית בזמן יחסית קצר בעקבות עלייה חדה של חוסר מעש בחברה הערבית בשנת 2019, אך צריך לבחון נתוני המשך בשביל לראות שיש כאן סימון מגמה ולא קפיצה בנתונים). בקבוצת הנשים קיימת ירידה מתונה בשיעור חוסר המעש בשנים האחרונות, וניתן לייחס אותה בין היתר לעלייה המשמעותית בשיעור המשתתפות בלימודים אקדמיים. יש לציין כי הנתונים אודות צעירים חסרי מעש בחברה הערבית בישראל אינם מבחינים בין צעירים שאינם עובדים ואינם לומדים לבין צעירים הנמצאים בתהליכי קבלה לעבודה/הכנה לקבלה לתעסוקה כגון שנת מעבר או למידה לבחינה הפסיכומטרית, וכי יש צורך בנתונים מפורטים ומטויבים וכן בפתרונות שאינם מתייחסים לכל חסרי המעש כקטגוריה אחת.

תרשים 3: השוואת שיעורי מעש בין החברה הערבית ליהודית בפילוח מגדר וגיל, 2019³

חוסר המעש של גברים צעירים בחברה הערבית מסתמן ככרוני, כאשר שיעור גבוה מקרב חסרי המעש אינם מחפשים עבודה ולא מעוניינים לעבוד, ורובם נמצאים בסטטוס של אי-תעסוקה יותר משנה. המצב מדאיג במיוחד נוכח העובדה שרבים מהמעורבים בפשיעה הם גברים צעירים חסרי מעש⁵. בקרב נשים גם קיים שיעור לא מבוטל של נשים שאינן בתעסוקה או בלימודים.

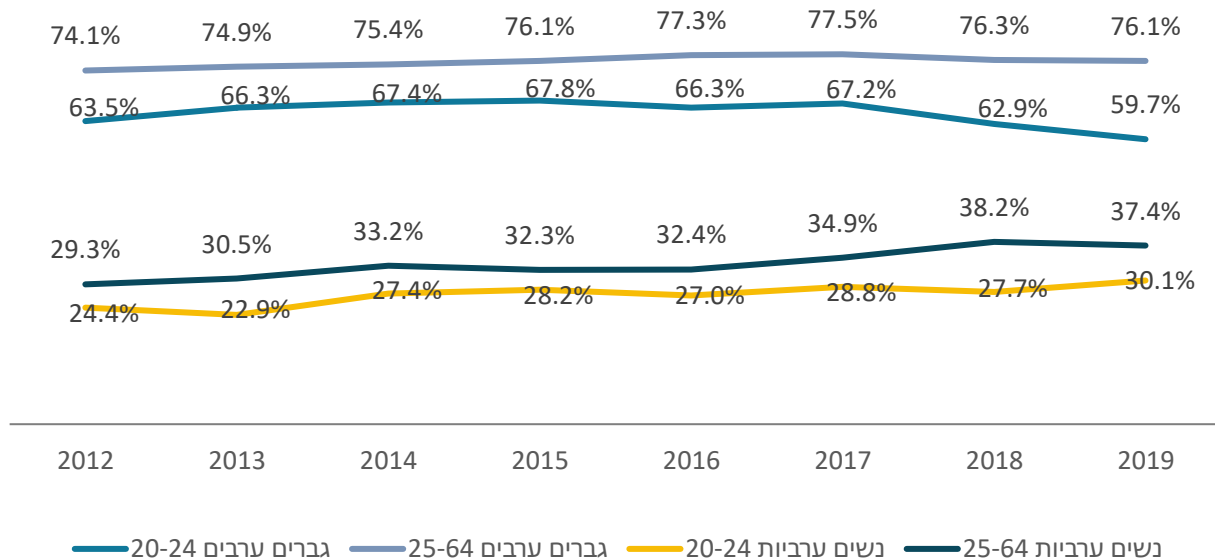
⁵ להרחבה ראה המלצות ועדת המנכ"לים להתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, משרד רו"מ, 2020

פערי תעסוקה והשכלה גבוהה

שיעור חוסר המעש בקרב הצעירים בחברה הערבית מהווה השתקפות של מידת השתתפות הנמוכה של הצעירים בתחומי התעסוקה וההשכלה. שיעור השתתפות בתעסוקה בקרב נשים צעירות בחברה הערבית הוא נמוך, ונמצא בפער גדול מהנתון המקביל בחברה היהודית. במקביל, נצפית מגמת ירידה משמעותית בהשתתפות של גברים צעירים מהחברה הערבית בתעסוקה החל מ-2017 בעוד שבחברה היהודית נצפתה ירידה קלה. חלק משמעותי מהשינוי הוא העלייה בשיעור הבלתי משתתפים מקרב הגברים הצעירים בחברה הערבית שאינם חלק מכוח העבודה, כלומר קבוצת הצעירים שאינם מחפשים עבודה באופן פעיל.

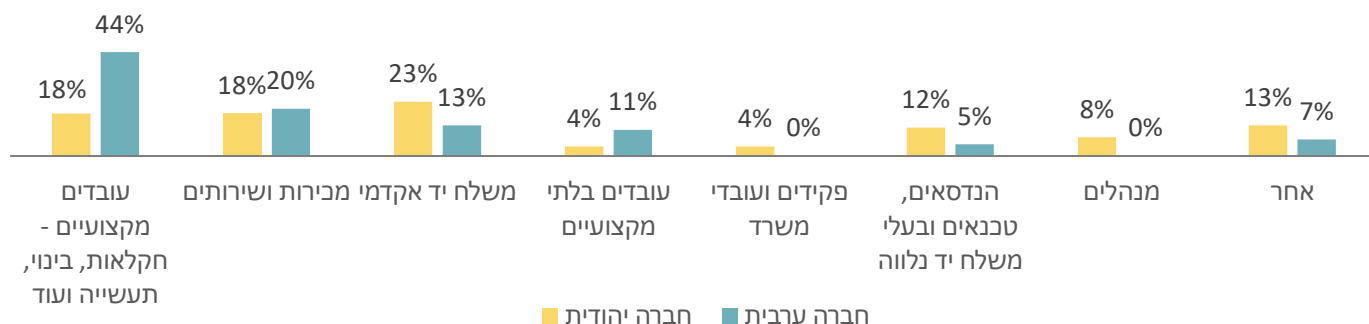
גברים בחברה הערבית שנמצאים בתעסוקה, נמצאים בייצוג יתר במקצועות הבנייה והתעשייה. זאת כאשר, בענף התעשייה קיימת ירידה בשיעור העובדים בעולם ובישראל בפרט בעשורים האחרונים לאור מגמות הגלובליזציה הטכנולוגיה המואצת. בענף הבנייה, נצפית יציאה הדרגתית של עובדים גברים מהחברה הערבית, שכנראה נובעת משינוי בהעדפות ושאפויות אישיות בתעסוקה ופרנסה, למרות הביקוש המשמעותי לעובדים בתחום זה שעוד צפוי להתגבר. הירידה בתעסוקת צעירים מעידה שהיציאה מענף הבנייה אינה מלווה בגידול בתעסוקה בענפים אחרים.

תרשים 4: שיעורי תעסוקה בחברה הערבית לפי קבוצות גיל ומגדר, 2012-2019⁶

⁶ המלצות ועדת המנכ"לים להתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, משרד רוה"מ, 2020

תרשים 5: שיעור העוסקים במשלח יד, גברים בגילי 20-34, 2019 ⁷

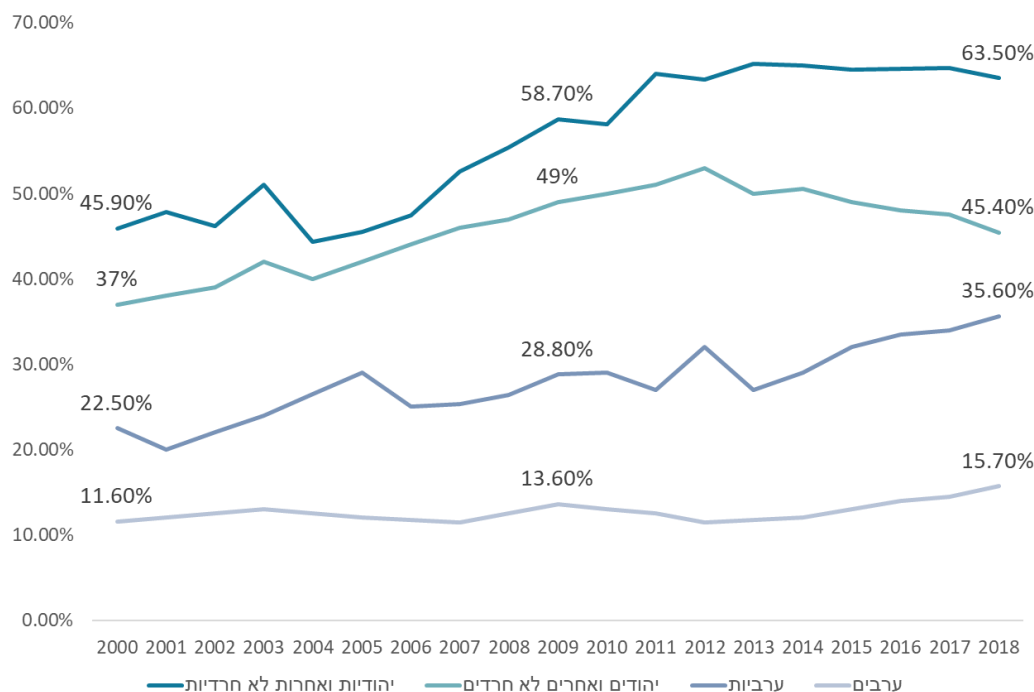

בישראל, בלימודים האקדמאיים לתארים ראשון, השני והשלישי ישנו ייצוג חסר של סטודנטים ערבים. ישנה מגמת צמיחה בהשתלבות בתואר ראשון, בעיקר בקרב אוכלוסיית הנשים. אולם, הפערים בשיעור הלומדים לתואר ראשון עומדים על 30 נקודות אחוז בין החברה היהודית לחברה הערבית בקרב נשים וגברים. בנוסף לסטודנטים באוניברסיטאות והמכללות בישראל, ישנם סטודנטים ערבים רבים שלומדים במוסדות מחוץ לישראל - ברשות הפלסטינית או במדינות אחרות. אחת הסיבות לבחירה בלימודים בחו"ל היא אי עמידה בתנאי הסף למוסדות בישראל במקצועות כמו רפואה ופרה-רפואה והיעדר ידיעת השפה העברית. אמנם פערי שיעור הסטודנטים באקדמיה החברה הערבית אינם כוללים את אלו שלומדים בחו"ל אך לפי כל הערכות והתייחסות גם לסטודנטים יהודים הלומדים בחו"ל, לא ניתן להסביר את הפערים הללו רק בשל אי הכללתם בהשוואה ⁸.

⁷ למ"ס, 2019, עיבוד TASC

⁸ חסמים להשתלבות האוכלוסייה הערבית במערכת ההשכלה הגבוהה, נגיב עמרייה וזאב קריל, משרד האוצר, אגף הכלכלן הראשי, 2019

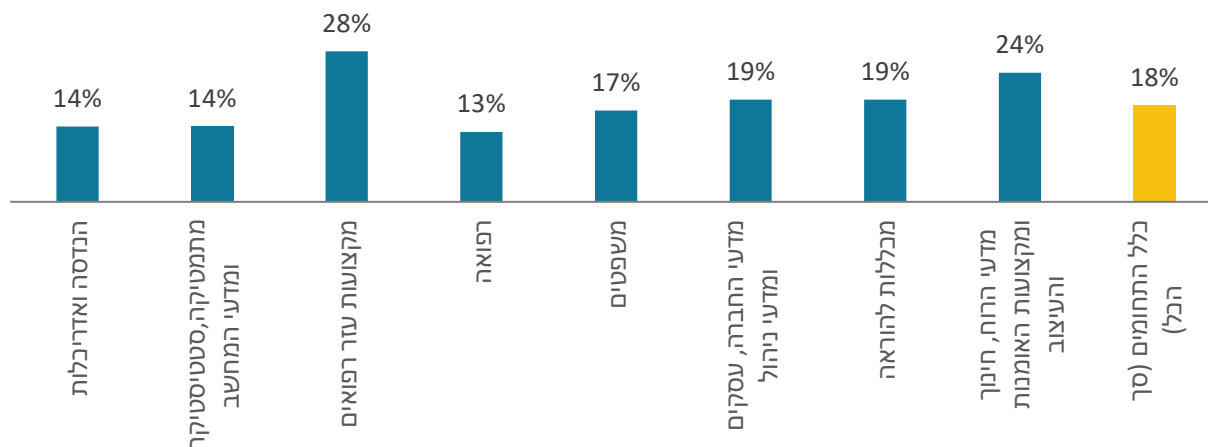
תרשים 6: שיעור הסטודנטים החדשים* (מופע ראשון) לתואר ראשון ביחס לשנתון, בחלוקה לפי מגדר וקבוצת אוכלוסייה⁹

מבחינת תמהיל תחומי הלימוד, הבחירות במקצועות אקדמיים של סטודנטים ערבים נוטות למקצועות חינוך והוראה (בקרוב נשים) או מקצועות העזר הרפואיים. במקצועות החינוך השכר לבוגרי תואר הוא נמוך, והיצע העבודות בתחום זה אינו משתווה לביקוש הגבוה של בוגרי תואר בהוראה. חשוב לציין שבשנים האחרונות יש מגמת שינוי, ובהתפלגות המקצועות לתואר ראשון יש עלייה במקצועות של מדעים מדויקים, הנדסה, אדריכלות, עבודה סוציאלית, כלכלה, חשבונאות, מדעי החברה, ניהול ועוד. מגמות השינוי הן מהשנים האחרונות ועדיין אינן באות לידי ביטוי בתמהיל הבוגרים מאחר והתואר הראשון אורך בין שלוש לחמש שנים ובנוסף ישנה מגמה של גרירת התואר הראשון בקרב חלק מהסטודנטים.

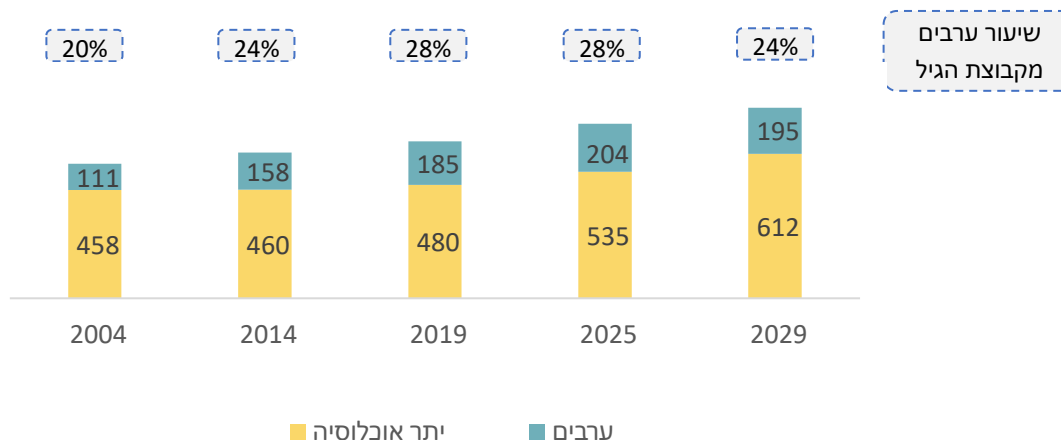
⁹ חסמים להשתלבות האוכלוסייה הערבית במערכת ההשכלה הגבוהה, זאב קריל, נג'יב עמרייה, 2019
* סטודנטים חדשים - סטודנטים שהחלו ללמוד במערכת ההשכלה הגבוהה לראשונה
** נתוני הסטודנטים לתואר ראשון מחולקים בממוצע לחמישה שנתונים של הקבוצות השונות בגילאי 20-24

תרשים 7: שיעור הסטודנטים הערבים לתואר ראשון אקדמי, לפי תחום לימוד, תש"פ (2019/20)¹⁰

בשנים האחרונות חל גידול דמוגרפי בשיעור קבוצת הצעירים הערבים מסך קבוצת הגיל, שינוי שיכול להסביר חלק ממגמות הכניסה לאקדמיה והיציאה מכח העבודה. העלייה בגידול הדמוגרפי היחסי ביחס לחברה היהודית, מסבירה את הגידול בנכנסים לאקדמיה בעוד שאין שינוי משמעותי בשיעור הלומדים מתוך קבוצת הגיל. גידול זה מדגיש את ההיקפים המשמעותיים של תופעת חוסר המעש בקבוצת הגברים הערבים.

תרשים 8: גודל האוכלוסייה בגילי 20-24¹¹

¹⁰ נותני מ"ג ות"ת, 2021

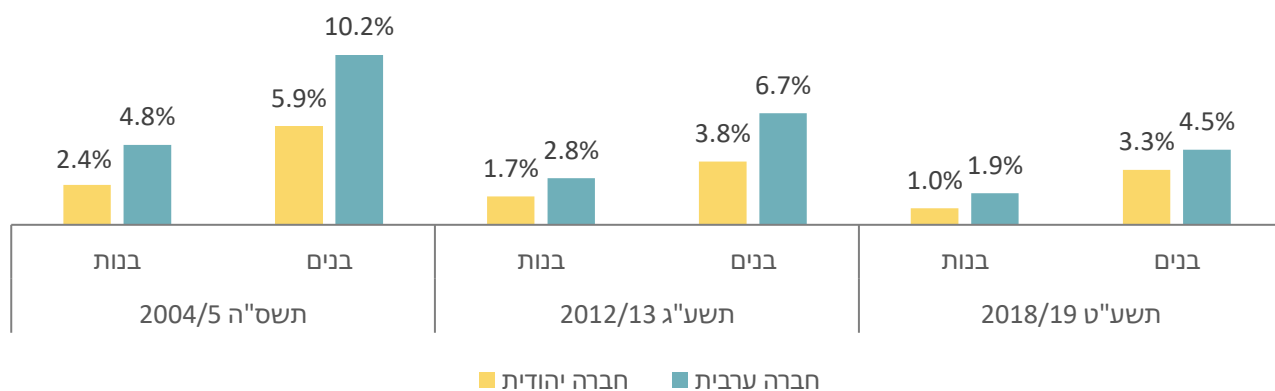
¹¹ נתוני למ"ס, עיבוד TASC

גורמים לתופעת חוסר המעש ופערי התעסוקה וההשכלה

פערי חינוך והון אנושי

מערכת החינוך במגזר הערבי לרוב אינה מכינה היטב את התלמידים לקראת חייהם הבוגרים; חלקם מגיעים לגיל 18 ללא כלים להשתלב בתעסוקה. בנוסף, חלקם הגדול אינם עומדים בתנאי הסף לקבלה ללימודי השכלה גבוהה שמהווים פתח כניסה לעבודה איכותית בשכר גבוה. תנאי הסף הבסיסי לקבלה ללימודי השכלה גבוהה או השתלבות בתעסוקה איכותית הוא השלמת המסגרת הפורמלית של הלימודים וסיום 12 שנות לימוד (צעירים שלא סיימו 12 שנות לימוד ומעוניינים להגיע לאקדמיה, יכולים להשתלב במסלול קדם מכינה ולאחריו במסלול שנתי במכינה קדם אקדמית). לצעירים שנשרו מלימודיהם הזדמנויות תעסוקה פחותות ולרוב אלו שכן זמינות הן משרות ללא יציבות תעסוקתית בשכר מינימום. במהלך שני העשורים האחרונים חל שיפור בנתוני הנשירה בחברה הערבית, אך קיים חשש שנתוני הנשירה הרשמיים לא מייצגים את התמונה המלאה ותופעת הנשירה הסמויה, קרי תלמידים שמדווחים כפעילים אך אינם נוכחים בפועל ואינם לומדים - משמעותית.

תרשים 9: שיעור הנשירה בקרב תלמידים בכיתות ז'-י"ב, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר, שנים נבחרות (ב-%)¹²

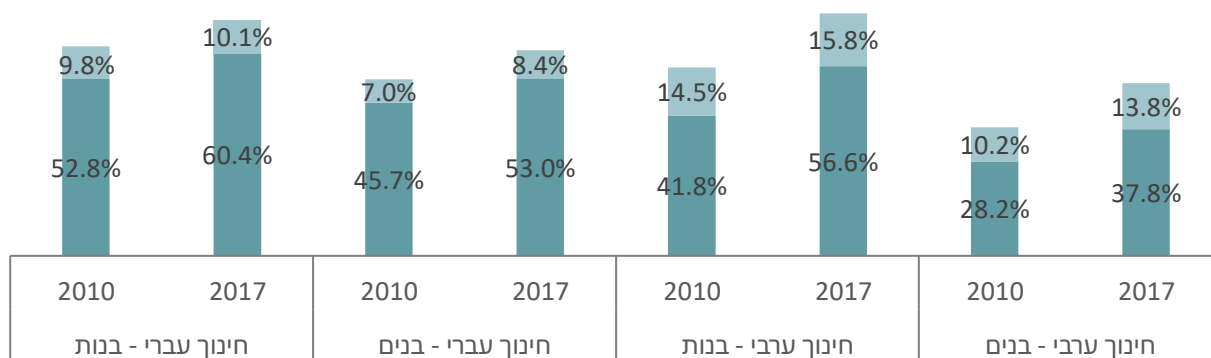

ההכנה החסרה משתקפת בפערים המשמעותיים של החברה הערבית בנתוני הפסיכומטרי, בזכאות לבגרות איכותית, ובמבחני פיזה, PIACC ומיצ"ב. בחלק ממדדי החינוך וההון האנושי חל שיפור מסוים עם השנים אך

¹² מקור: למ"ס, מתוך - חינוך והשכלה בחברה הערבית - פערים וניצנים של שינוי, ד"ר נסרין חדאד חאג' - יחיא, אימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר, בן פרג'ון, 2021

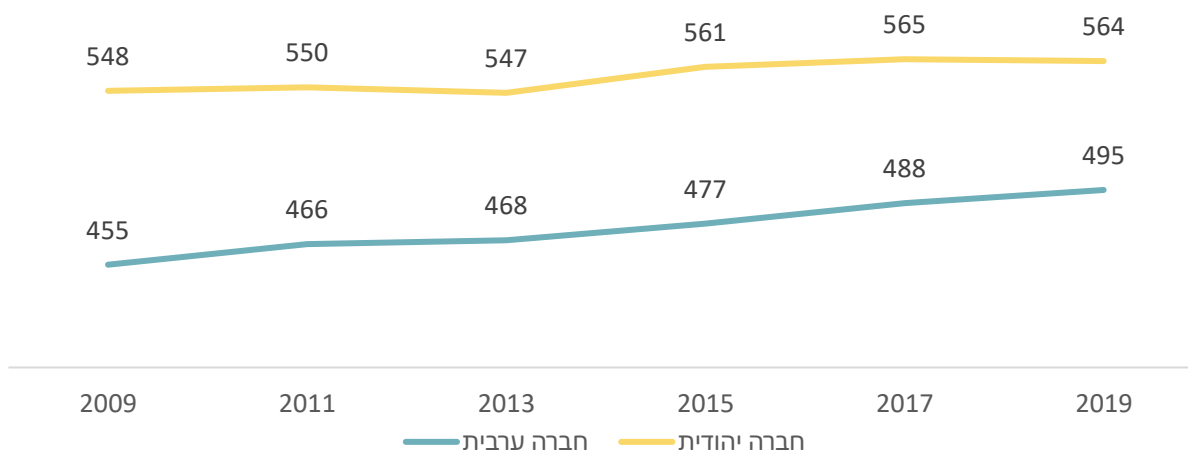
פערים אלו לא הצטמצמו בצורה משמעותית ומהווים גורם מרכזי לשיעור הגבוה של חסרי המעש. בנוסף לכל אלה, בקרב צעירים בחברה הערבית יש פערים ניכרים במיומניות הרכות כגון יכולת ניהול עצמי, הבנה של המערכת המוסדית והמערכת הבנקאית ויכולת להתנהל בתוכן.

תרשים 10: שיעור הזכאות לתעודת בגרות ולתעודת בגרות שעומדת בתנאי הסף של האוניברסיטאות בקרב כלל הלומדים בכיתה י"ב, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר, 2010 ו-2017¹²

■ זכאות לבגרות שאינה עומדת בדרישות הסף של האוניברסיטאות ■ זכאות לבגרות אוניברסיטאית

תרשים 11: ציון פסיכומטרי ממוצע על פי שפת בחינה ולפי מין, 2009-2019¹³

¹³ מ"ג ות"ת, 2021

מעבר למדדי השכלה ומיומנויות, ניצבים הצעירים הערבים בפני חסם שפתי משמעותי. על פי הסקר החברתי של הלמ"ס לשנת 2016, רק 43%-ו 76% מהנשים והגברים הערבים, בהתאמה, דיווחו שהם שולטים ברמה טובה לפחות בדיבור בעברית. כמו כן, כ-48%-ו 65% העידו על שליטה טובה לפחות בכתיבה וקריאה בשפה העברית. כיום בישראל, מעסיקים פרטיים וציבוריים ומוסדות להשכלה גבוהה מתנהלים ועובדים בעברית ולכן היעדר ידיעה מספקת של השפה העברית מהווה חסם משמעותי לכניסה להשכלה גבוהה ולכניסה לתעסוקה (תחום ידיעת השפה העברית יקבל התייחסות בצוות ייעודי).

פערי השתתפות במסגרות מעבר והיעדר הכוון תעסוקתי

בישראל קיימות מגוון מסגרות מעבר בין לימודי התיכון לתעסוקה ולימודים שעוסקות בפעילות מעורבות ותרומה אזרחית והן בהובלה או תמיכה ממשלתית: שירות צבאי, שנת שירות, שירות אזרחי, מכוני מנהיגות ומכינות קדם צבאיות. הפעילויות במסגרות אלו מעניקות למשתתפיהם הכנה לחיים הבוגרים, יכולות מנהיגות, כלים וכישורים להצלחה באקדמיה ולקבלה לעבודה, תחושת זהות מגובשת ותחושת שייכות חברתית. צעירים שאינם נמצאים במסגרות המעבר משתלבים לאחר מכן באופן פחות איכותי בחברה כבוגרים עם סל הזדמנויות מצומצם. שיעור ההשתתפות של צעירים מהחברה הערבית במסגרות מעבר נע בין נמוך למזערי ביחס לחלקם באוכלוסייה. לא מן הנמנע שהצעירים הרבים שאינם נמצאים במסגרות מעבר נותרים ללא מסגרת חלופית ובסופו של דבר ללא הזדמנויות נאותות לרכישת כישורים נדרשים להכנה להמשך לימודים, תעסוקה איכותית והשתלבות בקהילה.

תרשים 12: שיעור ההשתתפות של החברה הערבית במסגרות שונות מתוך המחזור

1.5%	10%	4%	0.7%
שנת שירות/ג'	שירות אזרחי וקהילתי	שירות צבאי	מכינה

ההשתתפות המשמעותית ביותר של צעירים ערבים גם בכמות וגם בשיעורם מסך המשתתפים הן במסגרות התנדבות של שירות אזרחי וקהילתי, או במסגרת של השכלה גבוהה. בהיבטי השתתפות, נראה כי ההשתתפות הנמוכה היא בשל היעדר מסגרות מעבר לאחר תיכון אשר מותאמות לצרכי המגזר הערבי, ומערכת היחסים הרגישה בין הציבור הערבי למוסדות ציבור ממשלתיים. עלייה בשיעורי ההשתתפות בהשכלה הגבוהה, בעיקר בקרב נשים, נידונה בפרק הקודם, אך חשוב להוסיף שבשל המוכנות הנמוכה, הבעיה השפתית הן בעברית והן באנגלית, הקושי הכלכלי, בחירת תחומי לימוד לעתים קרובות בהתאם להעדפות המשפחה ולא להעדפות

הצעיר/ה, היעדר הכוון משולב אקדמי ושאינו אקדמי ופערי הגילים אל מול הסטודנטים היהודים - שיעורי הנשירה של סטודנטים ערבים גבוהים ביחס לסטודנטים יהודים.

מעבר להענקת כישורים וכלים והעצמה אישית, השתתפות במסגרת מעבר היא הזדמנות לצעיר לבחון את הרצונות האישיים שלו לגבי עתידו ולגבש בחירה מושכלת של מקצוע הלימודים באקדמיה ותחום הקריירה המתאימים עבורו. צעירים שאינם עושים בחינה מעמיקה של הבחירות שקובעות את עתידם, יבחרו בסופו של דבר בהתאם להכוונה המשפחתית או הבחירות הנהוגות בסביבתם הקרובה. חלופה אפשרית למסגרת מעבר בהקשר של בחירות אקדמיות או מקצועיות היא מענה של הכוון, אך לצעירים ערבים אין נגישות לשירותי הכוון מקצועי ואקדמי מה שמותיר אותם עם היכרות וידע מוגבלים לגבי ההזדמנויות הקיימות. בשנים האחרונות החלה פעילות להכוון אקדמי בתיכונים אולם הפעילות אינה הכוון והכנה לכלל המסלולים האפשריים להשכלה על תיכונית ותעסוקה. ללא הכוון אפקטיבי נגיש לצעירים ערבים, גדל הסיכון לבחירת מסלול תעסוקה ולימודים שאינו מתאים וממצה את הפוטנציאל של הצעירים הערבים וכן הסיכון לבחירה בחוסר מעש.

שינויים החלים בעולם העבודה

לצד המגמות הייחודיות לאוכלוסייה הערבית הצעירה בישראל, יש להתייחס גם למגמות העולמיות בשוק העבודה אשר באות לידי ביטוי בעשורים האחרונים בעולם בכלל וגם בישראל.

העולם נמצא בעיצומה של מהפכה טכנולוגית משמעותית אשר מוגדרת לעיתים כמהפכה התעשייתית הרביעית¹⁴. עד לפני עשור כמעט ולא השתמשו בטכנולוגיות מובייל, ענן ומדיה חברתית, ואילו כיום צופים כי בינה מלאכותית, מערכות לומדות, ה"אינטרנט של הדברים" וטכנולוגיות אחרות ישפיעו על כל ענפי המשק. האתגר המשמעותי הנובע מהשינויים הטכנולוגיים והאוטומציה, עליו יש הסכמה גורפת, הוא הצורך בהתאמת כישורי העובדים. על פי דו"ח של McKinsey Global Institute (2018) האוטומציה תביא להאצת השינוי במיומנויות הנדרשות אשר מתרחש כבר ב- 15 השנים האחרונות, כך שסך שעות העבודה הדורשות כישורים פיזיים וידניים או מיומנויות קוגניטיביות בסיסיות ירד משמעותית, ובמקביל תחול עלייה דרמטית בשעות המבוססות על מיומנויות קוגניטיביות "גבוהות", יכולות חברתיות ורגשיות ויכולות טכנולוגיות. על כן התחרות בין מעסיקים על עובדים מיומנים תגבר והשכר שלהם יעלה, בעוד שעובדים בעלי מיומנויות נמוכות ימשיכו לקבל שכר נמוך או יאבדו את מקום עבודתם. החשש המרכזי משינוי תמהיל המשרות כך שתחול עלייה בביקוש לכישורים מורכבים יותר הוא הגדלת הפערים בין שכר העובדים המיומנים לאלו הלא מיומנים, באופן שיעמיק

¹⁴ World Economic Forum, 2016¹⁵ דו"ח וועדת תעסוקה 2030

את הקיטוב ואי השוויון כפי שהתרחש כתוצאה משינויים טכנולוגיים מוטי הון אנושי בעבר. המחקר הכלכלי מראה כי התופעה של שינויים טכנולוגיים מוטי כישורים מאפיינת את שוק העבודה בעולם ובישראל מזה עשורים מספר, והיא הגורם הדומיננטי לגידול באי השוויון במדינות המפותחות. דו"ח ה-OECD משנת 2011 "Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising" מצוין כי בכל המדינות חלו מאמצע שנות ה-80 שינויים בהרכב התעסוקה וההשכלה של האוכלוסייה כך ששיעור בעלי השכלה ומיומנות גבוהה עלה ושיעור בעלי השכלה נמוכה ירד. השינויים הטכנולוגיים מוטי ההון האנושי הביאו עם השנים גם להגדלת הפער בשיעורי התעסוקה ובשכר בין העובדים המיומנים לאלו הלא מיומנים, דבר שהעמיק את הקיטוב ואי השוויון בעולם. מגמה זו של החרפת הפער בין בעלי כישורים נמוכים לכישורים גבוהים צפויה להמשיך ומעלה את החשיבות של הקניית כישורים ושיפור ההון האנושי¹⁵.

בעולם ובישראל בפרט ישנם שינויים גם בתמהיל התעסוקה ברמה הענפית, כאשר השינוי המשמעותי הוא הירידה בשיעור המועסקים בענף התעשייה. בישראל קיימת ירידה בשיעור המועסקים בענף התעשייה בכלל האוכלוסייה ובקרב גברים ערבים בפרט. כמו כן, חלה ירידה משמעותית בתעסוקה של גברים ערבים בענף הבינוי בין תחילת 2018 לתחילת 2020. אולם, הירידה בענף הבינוי אינה חלק ממגמה גלובלית או כלל ארצית, כאשר בישראל חל גידול במספר העובדים הפלשתינאים והיהודים בענף הבינוי.

התפלגות המגורים של צעירים מהחברה הערבית מלמדת שהם נמצאים בריכוז גבוה יותר במחוז צפון מאשר הצעירים בחברה היהודית אשר מתרכזים יותר באזור המרכז. באופן טבעי ההזדמנויות לתעסוקה של הצעירים בחברה הערבית מושפעות מההיצע באזור הגיאוגרפי. במחוז צפון היצע המשרות הוא קטן יותר והשכר הממוצע למועסקים נמוך יותר מאזור מרכז. הסיכוי של דורש עבודה למצוא עבודה במחוז צפון או דרום הוא נמוך משמעותית לעומת מחוז תל אביב, וכי פער זה נשאר יציב בשנים 2017-2019.

נוכחות של גורמי פשיעה בחברה הערבית

בשנים האחרונות חל גידול משמעותי בפשיעה בחברה הערבית. נוסף על הרחבת תופעות הפשיעה והאלימות, נוכחותם הבולטת של גורמי פשיעה במגזר הערבי מהווה גם גורם משיכה אפשרי לצעירים ערבים שלהם מיעוט הזדמנויות בשוק התעסוקה¹⁶. צעירים ערבים משכבות חלשות שאינם בעלי יכולת להשתלב במערכות ההשכלה והתעסוקה מוצאים בעבודה עם ארגונים אלה הזדמנות תעסוקתית. חוסר הידע של הצעירים הערבים בתחום הפיננסי הופך לתפיסתם את העבודה הזאת לכדאית יותר, בשל העובדה שהיא מתנהלת בכסף מזומן/שחור. ברמה החברתית הדבר מעצים את תופעת

¹⁵ דו"ח וועדת תעסוקה 2030

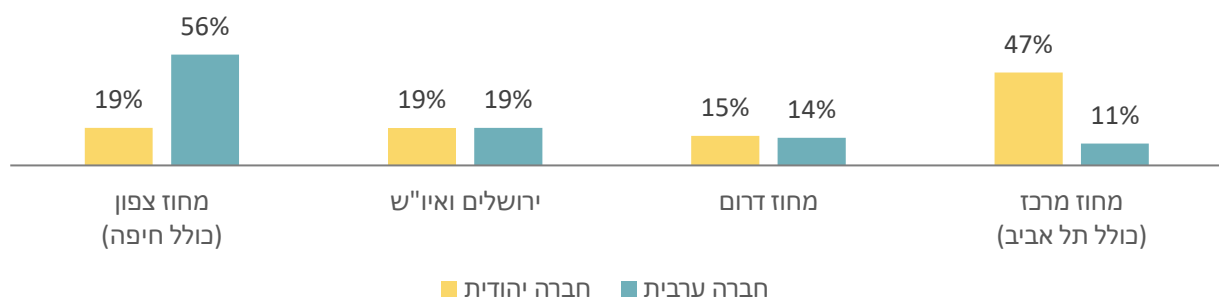
¹⁶ המלצות ועדת המנכ"לים להתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, משרד רוח"מ, 2020

הפשיעה ומדרדר את מצבם החברתי והכלכלי של הצעירים לטווח הארוך. צעירים חסרי מעש חשופים למעגל הפשע בייחוד נוכח העלייה במעמדם ובהשפעתם של ארגוני הפשיעה. ראייה לכך היא התפלגות הגלים של קורבנות מקרי הפשיעה והאלימות, כאשר 50% מהקורבנות של שנת 2020 היו מתחת לגיל 30.

מאפיינים דמוגרפיים וסוציו-אקונומיים

כאמור, צעירים מהחברה הערבית נמצאים בריכוז גבוה יותר במחוז הצפון. ישנם עובדים המועסקים מחוץ למחוז המגורים שלהם, אבל עבור עובדים רבים, ובמיוחד צעירים המתגוררים בתחבורה ציבורית, נשים והורים צעירים, אינם מסוגלים לעבוד על בסיס יום יומי במרחק משמעותי ממקום מגוריהם, והזדמנויות התעסוקה שלהם מושפעות מההיצע באזור הגיאוגרפי שם היצע המשרות הוא קטן יותר והשכר הממוצע נמוך יותר. נתוני שירות התעסוקה לשנת 2019 מלמדים שבמחוזות הצפון והדרום היו כ-75 אלף דורשי עבודה, כ-47% מסך דורשי העבודה בישראל, לעומת 30% מסך המועסקים. נוסף על כך, נראה כי הסיכוי של דורש עבודה למצוא עבודה במחוז צפון או דרום הוא נמוך משמעותית לעומת מחוז תל אביב, וכי פער זה נשאר יציב בשנים 2017-2019.¹⁷ מלבד פערי ההזדמנויות הנובעים מהמיקום בפריפריה גיאוגרפית, יישובים ערביים רבים נמצאים בריחוק פיזי ממרכזי הסחר והתעסוקה שבערים היהודיות והמעורבות, וללא תשתית תחבורה ציבורית מספקת אליהם המיקום הגיאוגרפי מהווה חסם כפול לתעסוקה.

תרשים 13: השוואה של פיזור גיאוגרפי של מגורים בין בני 18-35 יהודים וערבים, באחוזים, 2018¹⁸

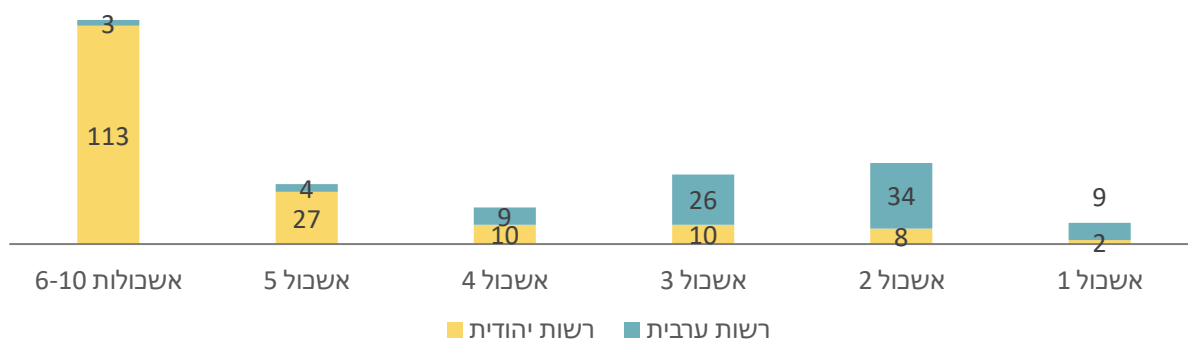
מלבד המאפיין הפיזי, יישובים ערביים מתאפיינים בשיעורי עוני גבוהים ורמה כלכלית-חברתית נמוכה יותר. כתוצאה מכך, רמת התשתיות ירודה ורמת השירותים הניתנים לתושבים הצעירים נמוכים ביחס ליישובים

¹⁷ פערי תעסוקה ושכר בין פריפריה ומרכז – נתונים וכלי מדיניות אפשריים, מרכז המחקר והמידע, כנסת ישראל, 2020

¹⁸ למ"ס

אחרים. פערי החינוך גדלים ביישובים כאלו, מכיוון שלרשויות אין את המשאבים להענקת תוספות תקציביות למוסדות החינוך ביחס לרשויות ביישובים חזקים ולהקמת תשתית של פעילויות העשרה ומעורבות קהילתית לצעירים ביישוב. רוב משקי הבית בהם חיים הערבים הצעירים הם בעלי הכנסה כלכלית נמוכה ובהם לא ניתן לספק תמיכה כלכלית נאותה ובעקבות זאת צעירים ערבים מוצאים את עצמם נאלצים להשתלב בגיל צעיר בשוק התעסוקה על מנת למלא את הצרכים שלהם ולתמוך במשק הבית של המשפחה. בנוסף, רשויות עניות לא מושכות אליהן פעילות עסקית ומסחרית שלרוב גם מייצרת מקומות תעסוקה לתושביהן, והתושבים נאלצים לחפש תעסוקה ביישובים מרוחקים.

תרשים 14: פילוח 85 הרשויות המקומיות הערביות במדד הסוציו אקונומי (בהשוואה ל- 170 הרשויות היהודיות)¹⁹

השלכות המצב הכלכלי חברתי של הצעירים בחברה הערבית

פשיעה ואלימות

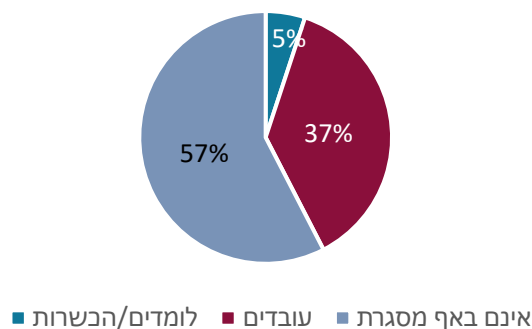
תופעת חוסר המעש אומנם רווחת הן בקרב צעירות ערביות והן בקרב צעירים ערבים, אך שיעור גבוה יותר מבין הגברים הערבים הצעירים סובלים מחוסר מעש כרוני, מעידים כי אינם מעוניינים להשתלב בעבודה או השכלה ומתדרדרים לפשיעה. השילוב של היעדר "מסלול המשך" ברור, היוצר מעבר רציף בין סיום התיכון לבין החיים הבוגרים, יחד עם קשיים כלכליים, שליטה נמוכה בשפה העברית וחסימים מבניים מקשה על הצעירים הערבים

¹⁹ למ"ס

להשתלב במסגרות של לימודים ותעסוקה וחושף אותם לסיכון מוגבר למצוא את עצמם מועסקים בהעסקה פוגענית ולא מדווחת, ובמקרים מסוימים אף לאמץ דפוסי התנהגות לא נורמטיביים, להיכנס למעגל הפשיעה ולגלות ניכור ועוינות למדינה. תחושת הניכור תורמת להפחתה ניכרת של המחויבות ל"כללי המשחק", ולחיפוש אחר פתרונות חלופיים שאינם במסגרת החוק²⁰.

ניתן ללמוד מנתוני הלמ"ס על חוזק הקשר בין חוסר מעש ומעורבות בפשיעה: מבין הגברים הערבים הצעירים שהועמדו לדין בשנת 2017, 53% הם חסרי מעש; מבין הצעירים שהועמדו לדין אך לא הורשעו, חוסר המעש עומד על 27% בלבד, ומבין אלו שהורשעו - חוסר המעש הוא 57%²⁰.

תרשים 15: תחומי עיסוק – גברים ערבים בגילאי 18-24 שהורשעו בדיון, 2017²⁰

פגיעה כלכלית

העלייה בשיעור חוסר המעש של צעירים מעמיקה את פערי ההשתתפות בכוח העבודה בין החברה הערבית לחברה היהודית. עוד בטרם המגמות האחרונות של הירידה בשיעורי התעסוקה של צעירים ערבים, בעיקר גברים, מצבה הכלכלי של החברה הערבית היה ירוד, בין היתר בגלל ההסתמכות על מפרנס יחיד במשקי הבית ושכר ממוצע נמוך יותר מהחברה היהודית. גברים ערבים נדרשים לרוב לסייע בכלכלת משק הבית כבר בגיל צעיר בסיוע התיכון ואף מוקדם יותר, אך הגדילה של חלקם של חסרי המעש בתוך קבוצה זו מקטין את ההכנסות של משקי הבית בחברה הערבית ומחליש אותה כלכלית באופן כללי; מצב שמביא להעמקת הפערים הקיימים.

²⁰ מקור: דו"ח המלצות צוות המנכ"לים להתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, משרד רוה"מ, 2020

מלבד הפגיעה בשל אובדן התוצר, ההשלכות המיידיות וארוכות הטווח כוללות בנוסף : עלייה בדרישה לשירותי רווחה, אובדן הכנסות למדינה בגלל פשיעה כלכלית ושימוש ב'כסף שחור', עלייה בתחלואה והחלשת הרשויות המקומיות. כל אלו מגדילים את ההוצאות הממשלתיות ועשויים להכביד על תקציב המדינה.

התמודדות עם תופעת חוסר מעש של צעירים במדינות מפותחות

לשם גיבוש ההמלצות במסמך זה ביקש הצוות הבין-משרדי להכיר את הנעשה במדינות מפותחות אחרות בתחום הצעירים במיקוד תופעת חוסר המעש כדי להבין אילו צעדים ניתן ליישם עבור הצעירים בחברה הערבית בישראל. לשם כך בחן הצוות סקירה של צעדים ממשלתיים שנמצאו אפקטיביים בהפחתת שיעור חוסר מעש בקרב צעירים וקידום שילובם בשוק העבודה.

בעקבות המשבר הכלכלי העולמי ב-2008 מדינות רבות חוו משבר תעסוקתי. גם לאחר מספר שנים של התאוששות בנתוני מאקרו כלכליים ובשוק העבודה הסתמנה תופעה הפוכה הנוגעת לאוכלוסיית הצעירים במדינות OECD: רבים מבין בני ה-15-29 לא היו בתעסוקה או בלימודים, ובחלק מהמדינות הייתה ירידה בשיעור ההשתתפות שלהם במסגרות אלו. המחיר הכלכלי של הישארותם בסטטוס של חוסר מעש (NEET) נאמד במוצע ב-0.9-1.5% מהתמ"ג של מדינות ה-OECD. מלבד המחיר הכלכלי המידי, היה חשש שחלקם לא ישתלבו גם בגיל מאוחר יותר בעבודה, או שיעבדו באופן לא סדיר, בשכר נמוך במקצועות שאינם דורשים השכלה. מתוך ראייה ששכבת הגיל של הצעירים עתידה להיות הבסיס של העובדים עליו תעמוד הכלכלה, מדינות האיחוד האירופי פעלו לקידום יוזמה רוחבית בשם Youth Guarantee לשנים 2014-2020 להפחתת שיעור חסרי המעש הצעירים ושילובם בתעסוקה ולימודים. התכנית שתקצובה מוערך בכ-45 מיליארד יורו, הביאה לשיפור משמעותי במדדי תעסוקה של צעירים בחלק גדול מהמדינות שקידמו אותה. כמובן שמדינות OECD נוספות מחוץ לאיחוד האירופי פעלו בנושא באמצעות תכניות שונות וחלקן הגיעו להישגים והצלחות. על מנת ללמוד מהפעולות לצמצום חוסר מעש, המדינות שנבחרו לבחינה הן בלגיה, בריטניה וקנדה- מדינות OECD שהובילו תכניות רב שנתיות הממוקדות במצב התעסוקתי וההון האנושי של צעירים.

מתוך הסקירה זוהו ארבעה עקרונות מרכזיים שיכולים לסייע בקידום מצבם התעסוקתי של צעירים:

1. הפחתת נשירה מבתי ספר ומתן מענה לנושרים

השלמת לימודי תיכון פורמליים או מקצועיים היא תנאי מרכזי לכניסה לשוק העבודה ובקבלה ללימודים גבוהים. לכן, ההצלחה בהפחתת שיעור חסרי המעש טמונה בהפחתת תופעת הנשירה מבתי הספר. עבור אלו שכבר נשרו, חשוב לתת מענה של השלמת פערים והכנה לשוק העבודה. מלבד שיפור מערכת החינוך באופן רוחבי (נושא אותו מוביל הצוות הבין-משרדי בתחום החינוך) קיימים מספר כלים מסייעים להתמודדות עם תופעת נשירה:

- מנגנון דיווח על היעדרויות ומצבי נשירה מבית הספר למעקב אחר נושרים
- זיהוי של תלמידים בסיכון לנשירה ומתן מענה מתאים במסגרות החינוך ושירותי הרווחה המקומיים
- קיומן של חלופות למסגרות החינוך הפורמליות לתלמידים עם קשיי למידה והסתגלות
- זמינות ונגישות של הכוון וייעוץ מקצועי לצעירים
- מסגרות להשלמת פערים למי שנשרו ממערכת החינוך

2. איתור פעיל של מי שמוגדר חסר מעש או בסיכון לכך ומתן מענה מוקדם

צעירים שנמצאים בתקופות אבטלה ממושכות נמצאים בסיכון מוגבר לסבול מתת תעסוקה ושכר נמוך בחייהם הבוגרים, לכן חשוב להתחיל את הטיפול בהם מוקדם ככל הניתן. כמו כן, חלק גדול מחסרי המעש אינם פעילים, כלומר אינם מחפשים עבודה ואינם נרשמים לשירותי התעסוקה ולכן יש להגיע אליהם באופן יזום באמצעות כלים ומנגנונים מסייעים:

- בחינת תמריצים להרשמה מוקדמת לשירותי התעסוקה
- ריכוז נתונים מנהליים מכלל גורמי הממשל הרלוונטיים על מנת לאפשר איתור של צעירים מאוכלוסיית היעד בהתאם לגורמי סיכון
- שיתוף פעולה עם ארגונים שעובדים עם צעירים ליצירת החיבור הראשון עם הצעיר ועידודו לפנייה למוסדות השונים לקבלת מענה

3. מגוון הזדמנויות הכשרה לתעסוקה

חלק משמעותי מחסרי המעש מתקשים להשתלב בעולם העבודה בגלל היעדר כישורים והיכרות עם שוק העבודה. צעירים רבים לכודים במעגל של אבטלה מפני שאין להם את הניסיון הדרוש להתקבל לעבודה בה הם

מעוניינים. בנוסף, אילו שלא השלימו את לימודי החובה או בעלי הישגים נמוכים זקוקים למעטפת שתעזור להם לרכוש את המיומנויות והיכולות המינימליים לקבלה לעבודה. לכן, יש ערך רב בקיומה של תשתית של הכשרות מקצועיות, התמחויות והכשרות OJT המותאמת למאפייני הצעירים וצרכי שוק העבודה. קיימים מספר גורמי הצלחה לתשתית כזו:

- הנגשת הכשרות בעלות תשואה בעדיפות לשיתוף פעולה עם מעסיקים, בזמינות גבוהה בהתאם להמלצות דוח ועדת התעסוקה 2030 והחלטת הממשלה 198 מיום ה-1 באוגוסט 2021.
- בחינת שילוב צעירים בתכניות התמחות וסבסוד העסקה לתקופה קצרה, תוך שיתוף פעולה עם מעסיקים וסבסוד חלקי או מלא של ההשתתפות על ידי המדינה.
- בחינת הנגשת אפשרויות תעסוקה במגזר הציבורי באמצעות הקצאת מקומות עבודה זמניים ומסובסדים בגופים ממשלתיים.

4. One-Stop-Shop לליווי והתאמת מענים

ניהול הטיפול בצעיר על ידי גוף מרכזי ברמה האזורית מאפשר ליווי של הצעיר לאורך זמן, סיוע במיצוי זכויות והתאמת המענים עבורו לפי הצורך. כמו כן, מנגנון תיאום מוסדר בין הגופים השונים מאפשר מיפוי של כלל התוכניות הקיימות וניצול מיטבי שלהן. לכן יש חשיבות בקיומו של גורם יחיד מרכזי, שיוגדר באופן מקומי בכל רשות על בסיס תשתיות קיימות, שמלווה את הצעיר ועובד בשיתוף פעולה מלא עם הגופים הציבוריים והאזרחיים, אשר תפקידיו יהיו:

- ליווי ומעקב אחר הצעיר לאורך זמן, סיוע במיצוי זכויות ומתן מענים משלימים במידת הצורך.
- מיפוי כלל הפתרונות והתוכניות הקיימים לצעירים והתאמתן לפי פרופיל של דמוגרפיה, ניסיון תעסוקתי והשכלה.
- יצירת שיתוף פעולה מובנה בין כלל הגופים ברמה האזורית לשיתוף מידע והבטחת ליווי רציף.
- בנוסף לכיווני פעולה רוחביים בהם בחרו המדינות בסקירה, בחנו כיצד פועלות מדינות לקידום ההשתתפות של צעירים במסגרות לאחר בית ספר שאינן לימודים או עבודה.

מסגרות שנת מעבר (Gap Year)

מטרתן של מסגרות שנת מעבר היא להוות לצעירים גשר בין הלימודים לשלב הבא בחיים, בין אם תעסוקה או אקדמיה. זוהי הזדמנות עבור הצעיר להבנה טובה יותר לגבי מסלול הלימודים ותחומי הקריירה המתאימים לו בעתיד. צעירים רבים מנצלים את שנת המעבר כדי לצבור חוויות משמעותיות דרכן הן רוכשים כישורים, ניסיון

חיים ובגרות שמכינים אותם להצלחה בקבלה לעבודה או לשנים המאתגרות באקדמיה. ישנה הכרה ביתרון של שנת מעבר עבור צעירים וממשלות מראות נכונות לתמוך כספית ביוזמות בתחום. דוגמאות לתכניות קיימות בעולם:

- באוסטרליה מופעלת במימון ממשלתי תכנית First Nations Gap Year שנמשכת 18 חודשים, עבור ילידים אוסטרלים (Indigenous Australians) שסיימו תיכון ב-3 השנים האחרונות מתוך הכרה שקבוצת מיעוטים זו סובלת מפערים חברתיים וכלכליים. במהלך התכנית המשתתפים מועסקים בחוזה שכולל שכר מלא והם נהנים מניסיון תעסוקתי מגוון ורחב. התכנית כוללת ליווי של סדנאות פיתוח בנושאים: יכולות עסקיות, כישורי כתיבה, אתיקה במקום העבודה, ניהול זמן ועוד. משתתפים שמסיימים בהצלחה זוכים להשמה לתפקיד ציבורי במשרד המדע והסביבה האוסטרלי.
- קיים מימון ממשלתי של תכניות התנדבות כמו Citizen Service בבלגיה או MDT בהולנד. תכניות אלו נמשכות עד חצי שנה, מיועדות לצעירים בלבד והן משלבות התנדבות בתחומים שונים וכוללות הכשרות המתאימות לתחום ההתנדבות שאותו בחר המשתתף. ההשתתפות מקנה דמי קיום, וחלקן גם מעשירות את המשתתפים בליווי של מנטור או גורם אחר להתפתחות אישית.

השתתפות בתוכניות Gap Year מסייעת באופן משמעותי לביטחון העצמי של המשתתפים וכן מהווה יתרון בכניסה ללימודים אקדמיים ולשוק העבודה – כך עולה מסקר שנערך בקרב משתתפי תכניות Gap Year בארה"ב. כ-80% מהמשיבים דיווחו כי התוכנית תרמה באופן משמעותי לבגרות, בטחון עצמי ולעבודה עם אנשים מרקע חברתי שונה, כ-50% דיווחו כי ההשתתפות בתוכנית היוותה יתרון תחרותי משמעותי בהרשמה ללימודים או לתעסוקה, כ-40% דיווחו כי התוכנית הגבירה באופן משמעותי את המוטיבציה ללימודים אקדמיים²¹.

מעניים קיימים בתחום הצעירים

בהתאם לפערים העמוקים המאפיינים את הצעירים בחברה הערבית בתחום החינוך ובהיעדר רצף בין הלימודים לתעסוקה או אקדמיה, המענים הקיימים מכוונים להשלים את פערי הכישורים והיכולות בהקשרים של הצלחה אקדמית. בנוסף, ישנן מסגרות לשלב המעבר בהן המיקוד הוא התפתחות אישית, פעילות למען הקהילה ובניית

²¹Gap Year Alumni Survey, Gap Year Association, 2020

זהות מגובשת. עם זאת, כפי שיוצג בתמונת המענים להלן, נדרשת עוד עבודה רבה ליצירת רצף מלא ומקיף של מענים שיהלמו את היקף האתגר.

מרכזי צעירים ברשויות המקומיות

מרכזי צעירים בישראל הנם ערוצי הביצוע של הרשויות המקומיות מול הצעירים בגילאי 18-35 ביישוב. המשרד לשוויון חברתי נכנס החל משנת 2016 לפעילות עם מרכזי צעירים, ובמסגרת זו אף הוביל את הקמת מרכזי הצעירים הראשונים ביישובים הערבים המוסלמים. כיום מפעילה רשות הצעירים במשרד לשוויון חברתי התקשרויות עם 120 רשויות בכל רחבי הארץ להפעלת תחום המעורבות החברתית. במסגרת התקשרויות אלה הוקמו מרכזי צעירים ביישובים ערביים וכיום מופעלים כ-40 מרכזים ברשויות אלה. כיום גם המשרד לפיתוח הנגב, הגליל והפריפריה תומך בחלק ממרכזי הצעירים בחברה הערבית. נכון למועד סגירת דו"ח זה רשות הצעירים נמצאת בתהליכי התקשרות עם כמאה רשויות נוספות מכלל המגזרים, במסגרתם רובן המוחלט של הרשויות הערביות צפויות להתקשר עם המשרד במסגרת תכנית מעורבות חברתית, דבר שיתמרץ הקמת מרכזי צעירים או יחידות צעירים באותן הרשויות. מרכזי הצעירים שואפים להוות כתובת לכל צעיר או צעירה ברשות בכל תחומי החיים, הן באמצעות פעילות ישירה עם הצעירים והן באמצעות פעולה של מנהל המרכז אל מול בעלי תפקיד שונים ברשות בייצוג צרכי הצעירים. המרכזים ממלאים את החלל שנמצא בסל ההזדמנויות והמסגרות שעומדים עבור הצעירים לאחר תיכון, ומספקים מסגרת למתן הכוון וכלים בצמתי הכרעה חשובים ומשפיעים.

עיקר הפעילות של מרכזי צעירים בשלים הוא מתן מענים מותאמים בתחומים של מעורבות חברתית, השכלה ותעסוקה, עידוד לערכים חינוכיים וחברתיים להשתלבות בחברה, מתן הכשרות רכות וקורסים מקצועיים מותאמים. אחת מהמטרות החשובות של מרכזי הצעירים היא לחבר בין הצעירים לכל התכניות הקיימות ברמה האזורית ולעבוד בשותפות עם כלל הגורמים הרלוונטיים בסביבת הרשות לטובת הנגשת מענים זמינים וחשיפה להזדמנויות, על מנת לסייע לצעיר בקבלת החלטות שמעצבות את עתידו.

כמו כן עוסקים המרכזים בהתנדבות בקהילה, מיצוי זכויות, אירועי תרבות פנאי, הקמת מאגר מתנדבים ברשות לפעילות בשגרה ובחירום ועוד. כיום מתנדבים במרכזי הצעירים בחברה הערבית כ-10,000 צעירים וצעירות מכל קבוצות האוכלוסייה הצעירה (מסיימי תיכון, חסרי מעש, אקדמאיים, סטודנטים, מתנדבי שירות לאומי אזרחי, הורים צעירים ועוד). המתנדבים משתלבים ביוזמות חברתיות שמתאימות לתחומי העניין ולצרכים שלהם ולעיתים המתנדבים עצמם מביאים את הרעיון והופכים אותו ליוזמה חברתית שמרכז הצעירים מתקצב ומקדם יחד איתם ובשותפות גורמים רלוונטיים ברשות. למרות האמור, הקמתם של מרכזי הצעירים ביישובים הערביים

נמצאת בשלב ראשוני, בפרט ביחס למרכזי צעירים ברשויות שאינן ערביות. הדבר בא לידי ביטוי הן במיעוט משרדי הממשלה המכירים במרכזי הצעירים בחברה הערבית ותומכים בהם (שכן מרבית התמיכות הממשלתיות למרכזי צעירים מתבססות על הכרה בהם כמרכזים קיימים ולא כוללות ליווי או סיוע בהקמה), והן במבנים זמניים וקטנים. מצב זה מציב אתגר של צמצום פער רב שנים במענים הניתנים לצעירים ברשויות, אך נושא בחובו פוטנציאל התפתחות גדול של המרכזים כמוקדים משמעותיים ומרכזיים עבור הקהילה ואוכלוסיית הצעירים בתוכה.

הכוון לתלמידי תיכון

משרד החינוך בשיתוף אלפאנאר-ריאן מפעילים את 'מפאתיח' – תוכנית חינוך לקריירה עבור כיתות שחר (בעלי הישגים נמוכים עם מוטיבציה ללמידה) בבתי ספר תיכון בחברה הערבית. לתכנית 4 מטרות מרכזיות:

- הגברת האמונה העצמית ביכולות
- הגברת המוטבציה ועידוד לקיחת אחריות אישית
- הענקת ידע אודות עולם ההשכלה הגבוהה והתעסוקה
- הענקת כלים לתכנון והצלחה בקריירה

התכנית כוללת מפגש חשיפה להורים, מפגשים קבוצתיים בכיתות, תהליך הערכה והפניה למרכזי ריאן (מרכזי הכוון ברשות המקומית). עד עתה פעלו 80 קבוצות ב-38 בתי ספר דוברי ערבית וסך הכל השתתפו מעל 1,100 תלמידים. המשתתפים בתכנית דיווחו על רמת שביעות גבוהה מהתכנית, על עלייה ברמת ההיכרות של היכולות, והנטיית המקצועיות שלהם ועל עלייה ברמת הביטחון העצמי בקבלה להשכלה גבוהה. כמו כן, המשתתפים דיווחו שהתכנית סייעה להם בהיכרות עם תחומי לימוד על תיכוניים.

מרכזי ההכוון התעסוקתי "ריאן"

מינהל תעסוקת אוכלוסיות בזרוע העבודה מפעיל באמצעות אלפנאר, בעצמי ועיריית ירושלים מרכזי הכוון תעסוקתי בפריסה ארצית רחבה ביישובי החברה הערבית. על השירותים והמענים הניתנים במסגרתם יורחב בדוח צוות התעסוקה. עם זאת, חשוב לציין גם בדוח זה משום שהם מסייעים לעשרות אלפי בני ובנות החברה הערבית בשנה להשתלב בתעסוקה מיטיבה, 80% מהאוכלוסייה המגיעה אליהם באופן וולנטרי כוללת צעירים וצעירות עד גיל 35 ו-50% עד גיל 25.

שירות התעסוקה

שירות התעסוקה פועל לקידום אפשרויות התעסוקה ברמה האזורית באמצעות מגוון שירותים פרטניים של ייעוץ, אבחון, הכשרות, כלים תומכי השמה וליווי במיצוי זכויות. בנוסף, פועל השירות לסיוע לדורשי עבודה בתכניות מיקוד שמשלבות מגוון כלים של ליווי, סיוע ותמיכה בהתאמה אישית לכל משתתף כגון:

- **מעגלי תעסוקה** - תכנית השמה שתכליתה טיפול ממוקד בדורשי עבודה ושילובם בעבודה מתאימה ומניעת גלישתם לעומק אבטלה ותלות בקצבאות. במהלך התכנית נערכים כשני מפגשים שבועיים, שמטרתם להעניק כלים להשתלבות בעולם העבודה וליווי אישי של מיטב המאמנים התעסוקתיים. כמו כן, המשתתפים משובצים למסלולי סדנאות בהתאם לצרכיהם האישיים. אחת לשבוע נערכת פגישה עם מתאם ההשמה בלשכה בה מוצעים למשתתפים מגוון משרות.
- **קידום נשים בתעסוקה** - תכנית חשיפה לשוק העבודה המודרני, הכרות עם עולם המקצועות, הקניית כלים פרקטיים שיסייעו במציאת עבודה והשתלבות בשוק העבודה המגוון. החל מרגע ההשמה – ליווי בעבודה חלקית עד להשלמת המשרה.

תכנית יתד

משרד העבודה והרווחה והשירותים החברתיים בשיתוף ג'וינט-אשלים ובשותפות בין משרדית ובין מגזרית רחבה מפעיל החל משנת 2016 את תכנית יתד וזאת בהתאם להחלטת ממשלה. התכנית מיועדת לצעירים וצעירות בגילאים 18-25 במצבי חיים מורכבים. מטרת התכנית היא לסייע לצעירים וצעירות במצבי סיכון להשתלב בחברה ובקהילה, לממש את זכויותיהם ולממש את הפוטנציאל האישי כל זאת, תוך הבנת ההקשר הסביבתי הכולל, האקלים החברתי-כלכלי בו מתרחשים מצבי הסיכון, איתור החסמים של אותן אוכלוסיות מודרות והעצמת הסיכוי להצלחה ברמה האישית, המשפחתית והתעסוקתית. על מנת להשיג מטרה זו תכנית יתד פועלת בארבעה תחומי חיים: קיום פיזי ומוגנות, השכלה תעסוקה ומיומנויות, רווחה ובריאות רגשית, השתייכות משפחתית וחברתית.

הפעילות מבוססת על ליווי אישי וסיוע חומרי במידת הצורך (כגון מלגות, סיוע בשכר דירה ועוד) , סל מענים ותכניות, וכן יצירת מנגנונים משותפים בין משרדיים ובין מגזריים ברמה הארצית, המחוזית והיישובית. התכנית פועלת ב-156 רשויות, מתוכן 42 רשויות ערביות ו-5 רשויות מעורבות. מתוך 20,000 מקבלי השירות במחלקות לשירותים חברתיים ביתד, כ-32% הינם צעירים וצעירות מהחברה הערבית, גבוה מחלקם באוכלוסייה.

בתוך התכנית פועל מיזם נור, שמוטמע בימים אלה ברשויות המקומיות, והנו מודל ייחודי לצעירות ערביות בהפרדה מגדרית, המספק מעטפת של הכוונה תעסוקה והשכלה.

כמו כן, בנוסף לפיתוחים הייחודיים עבור צעירים בחברה הערבית, כל המענים החדשים המפותחים במסגרת יתד מחויבים בהתאמה ופיתוח לחברה הערבית: טיפול בחובות צעירים - תכנית המעניקה סיוע משפטי וקרן הלוואות, מיזם מקושרים המחבר מנטורים לצעירים, מרכזי טיפול בתחום הרווחה הנפשית, מיזם אקטיביסטיות לעידוד פיתוח יוזמות קהילתיות.

בתי ספר מקצועיים

בתי הספר המקצועיים בהפעלת ובפיקוח האגף להכשרה מקצועית בזרוע העבודה, מהווים מסגרת חלופית למסגרות החינוך הפורמליות ומיועדות בעיקר לצעירים בסיכון או לנושרים מטרם לסייע לצעירים להשלים 12 שנות לימוד ולקבל תעודה מקצועית שתפתח עבורם דלתות תעסוקתיות. בחברה הערבית 22 בתי ספר מקצועיים, בהם לומדים 5,000 תלמידים מהם - 70% נערים. בתי הספר אחראים על תכניות ארבע שנתיות, החל מכיתה ט' ועד י"ב. הלימודים משלבים לימודים ועבודה מעשית במקצוע הנלמד ובנוסף כוללים ליווי של רכזי תעסוקה שתפקידם לשלב את התלמידים במקומות עבודה. מלבד המסגרת המקצועית-לימודית, זוכים התלמידים למעטפת טיפולית שכוללת יועצת ופסיכולוג האחראים על התלמידים במצוקה, הגברת החוסן הנפשי ושיפור האקלים החינוכי כדי לסייע להם לסיים את הלימודים בהצלחה. עם הזמן נוספו תכניות נלוות בנושאי יזמות, פיתוח עסקי, מניעת שימוש בסמים וחיזוק החוסן הנפשי. פעילות בתי הספר המקצועיים היא כלי חשוב להתמודדות עם האתגרים של צעירים בחברה הערבית כמו צמצום נשירה סמויה וגלויה ושילוב בתעסוקה.

מכוני מנהיגות

- משרד החינוך²² מפעיל את המכונים למנהיגות חברתית-קהילתית בחברה הערבית. מטרם היא לעודד צעירים ערביים בוגרי כיתה י"ב עד גיל 21, בעלי פוטנציאל מנהיגותי, להשתתפות בתהליכי שינוי חברתי תוך קידום תהליכים אישיים של העצמה, השכלה והתנדבות. נכון לפברואר 2021 פועלים 11 מכוני מנהיגות בהם משתתפים 341 חניכים. היקפי התכנית הם קטנים יחסית לצרכים בשטח, וההשתתפות של גברים עומדת על 30% בלבד.

²² בזמן עריכת מסמך זה נסגר המשרד להשכלה גבוהה ומשלימה ועברו הסמכויות המוזכרות למשרד החינוך

מסגרות שנת מעבר

- מלבד מכוני המנהיגות, מקדם משרד החינוך תכנית שנת מעבר לצעירים בגיל י"ג או נפליטים ממערכת החינוך בחברה הערבית. ההשתתפות של בנים ובנות תהיה מעורבת בחלק מהמקומות ובחלק בנפרד. התכנית היא יומית בת חמישה ימים הכוללת התנדבות, למידה והכשרה. הלימודים כוללים לימודי עברית, הכנה לפסיכומטרי והכוון אקדמי ותעסוקתי.
- כמו כן, בזמן כתיבת מסמך זה מגובשים מודלים להרחבת הפעלת תכניות שנת מעבר, בהובלת רשות הצעירים, זרוע העבודה ומשרד הרווחה.

הכשרה מקצועית וטכנולוגית

- הכשרה מקצועית – זרוע העבודה מפעילה מגוון הכשרות מקצועיות אשר מיועדות גם לצעירים, ובפרט לאלו שאינם עומדים בדרישות לרכישת השכלה על תיכונית גבוהה, ונועדו להקנות מקצוע אשר יאפשר להם להשתלב בתעסוקה ובשכר גבוה ככל הניתן.
- מכללות טכנולוגיות – מה"ט פועל להנגשת השכלה טכנולוגית גבוהה לצעירים, כאשר בין היתר מופעלת תכנית אשב"ל לצעירים מהדרום הכוללת תמיכה וליווי בזמן הלימודים.

השכלה גבוהה

המועצה להשכלה גבוהה פועלת להנגשת הלימודים האקדמיים לצעירים ערבים באמצעות תכנית הנגשה הוליסטית:

- תכנית רואד - מתן מידע והכוון להשכלה גבוהה בישובים הערביים. התכנית מסייעת לצעיר בשלב התיכון ולאחריו לקבל החלטה מושכלת ומותאמת עבורו להמשך לימודים אקדמיים על בסיס מידע מקיף על מערכת ההשכלה הגבוהה, ייעוץ אישי וכלי אבחון מקצועיים לסיוע בבחירת תחום לימודים ובמידת הצורך גם למכינות הקדם אקדמיות. התכנית פועלת בכ-75 ישובים בחברה הערבית ומפעילה כ-50 רכזים.
- שלב המכינה הקדם אקדמית - תמיכה בתלמידים ערבים במכינה והתאמת מסלולי הכנה קדם-אקדמיים לצרכי הסטודנטים הערבים באמצעות מעטפת סיוע ייחודית למכינות המתוקצבות על ידי ות"ת, הכוללת תגבורים אקדמיים, שפתיים, כמו גם תמיכות חברתיות, כלכליות ורגשיות. בנוסף תומכת ות"ת במימון שכ"ל לסטודנטים ערבים עם בעיות כלכליות, וכן מתקצבת במוסדות שיווק ייעודי

- של המכינות בחברה הערבית ומתן מלגות שכ"ל בשנה א' למצטייני המכינות הממשיכים ללימודי התואר הראשון.
- תכנית 'צעד לפני כולם' – הכנה מקדימה ללימודים האקדמיים -התכנית פועלת כחודשיים לפי תחילת הסמסטר הראשון של שנה א' בתואר הראשון וכוללת תגבור שפתי, אוריינטציה אקדמית, חיזוק מיומנויות למידה ועוד .
 - שלב התואר הראשון – תמיכה בסטודנטים, בעיקר בשנה א' לתואר, במטרה לעודד השתלבות איכותית בלימודים תוך צמצום נשירה, גרירת לימודים ומעבר בין חוגים. במסגרת זו ניתן תקציב למוסדות המתוקצבים ע"י ות"ת למתן מעטפת תמיכה אקדמית, שיפור מיומנויות למידה, תגבור שפתי, תמיכה חברתית, רגשית וכדומה. בתכנית משתתפים כל המוסדות המתוקצבים הרלוונטיים .
 - מרכזי קריירה - סיוע להשתלבות בשוק העבודה לסטודנטים ערבים אשר נמצאים בשנת הלימודים האחרונה בתואר הראשון ע"י מתן הכוון תעסוקתי, כגון: כתיבת קו"ח, הכנה לראיונות עבודה, מפגש עם מעסיקים וכד'. בשנה"ל תשפ"א, פועלת התכנית בכ-24 מוסדות ומהווה בסיס תמיכה וידע עבור הסטודנטים הערבים בנושא ההשתלבות בתעסוקה, הכוללת בחלק מהמוסדות מענה נרחב ומקיף לסטודנטים לרבות ייעוץ אישי, רכישת ניסיון וחשיפה לכלל הסטודנטים הערבים במוסד .
 - מלגות "ארתקא" - מלגות סיוע בשכ"ל לסטודנטים לתואר ראשון מרקע סוציאקונומי נמוך ובתחומי לימוד "מועדפים", הנדרשים למשק הישראלי ויש בהם תת יצוג של החברה הערבית - המלגה בשיתוף המשרד לשוויון חברתי והיא ניתנת במשך כל שנות התואר התקניות של הסטודנט ועומדת על 10,000 ₪ בשנתיים הראשונות ו-8,000 ₪ בשנים התקניות הנותרות להשלמת התואר הראשון. בשנה"ל תשפ"א ות"ת מל"ג העמידה כ- 870 מלגות חדשות לסטודנטים בשנה א' ובסה"כ כ- 2060 מלגות לסטודנטים המצויים בתשפ"א במהלך התואר הראשון. הניקוד לקביעת זכאות למלגה נקבע לפי 60% מצב סוציאקונומי ו-40% לפי דירוג תחומים מועדפים.
 - מלגות הצטיינות לסטודנטים ערבים הלומדים לתואר שני מחקרי – בכדי לעודד את החברה הערבית להגיע לתארים מתקדמים ובכדי ליצור קאדר אקדמי להשתלבות בעתיד בקרב הסגל האקדמי במוסדות, מעניקה ות"ת מלגות הצטיינות. גובה המלגה הנו 41,000 ₪ לשנה והוא ניתן לשנתיים לכ-30 סטודנטים מצטיינים חדשים מכל מחזור, כלומר סה"כ לכ-60 סטודנטים בשנה הלומדים בשלבי התואר השונים.
 - מלגות הצטיינות לסטודנטים ערבים הלומדים לתואר שלישי (דוקטורנטים) - מטרת התכנית הינה לעודד סטודנטים מצטיינים מהחברה הערבית לפנות ללימודי תואר שלישי, לאפשר להם להקדיש את מלוא זמנם ללימודים ולהרחיב בטווח הארוך את מספר חברי הסגל האקדמי הבכיר מהחברה הערבית

במדינת ישראל. במסגרת תכנית זו מוענקות מדי שנה עד 14 מלגות חדשות שהנן תלת-שנתיות על בסיס תחרותי, לדוקטורנטים מצטיינים מהחברה הערבית, כך שבכל שנה מתוקצבות בתכנית סה"כ כ 42 מלגות. המלגה הינה בסך 62.2 אלש"ח לשנה, מזה 52.2 אלש"ח השתתפות ות"ת והיתרה, בסך 10 אלש"ח, משולמת על ידי האוניברסיטה. בנוסף למלגה מעמידה האוניברסיטה לכל מלגאי סכום שנתי של 10 אלש"ח לצורך כיסוי הוצאות מחקר.

- מלגות לבתרי-דוקטורנטים מהחברה הערבית - מטרת התכנית היא לסייע לדוקטורנטים ערבים מצטיינים מאוניברסיטאות המחקר בישראל לצאת להשתלמות (פוסט דוקטורט) באוניברסיטאות מובילות בחו"ל, במטרה לקלוט אותם עם סיום ההשתלמות כחברים בסגל האקדמי באוניברסיטאות בארץ. במסגרתה מעניקה ות"ת עד 14 מלגות חדשות בכל שנה, כאשר גובה המלגה עומד על 36 אלפי דולר לשנה והיא ניתנת למשך שנתיים.
- תכנית מלגות מעוף - תכנית זו מטרתה לעודד קליטת מרצים ערבים מצטיינים, הן בקרב האוניברסיטאות והן בקרב המכללות. במסגרת התכנית מוענקות עד 6 מלגות תלת-שנתיות במחזור ובשנה"ל תשפ"ב הגדילה ות"ת את המספר ל- 7 מלגות. המלגה מחושבת בהתאם לעלות השכר הממוצע בדרגה בה נקלט המלגאי (מרצה / מרצה בכיר / פרופ' חבר). בנוסף, כל מלגאי באוניברסיטאות זכאי למענק מחקר חד-פעמי בשנה הראשונה למתן המלגה וזאת בהתאם לסיווג המחקר כעיוני או ניסויי. שווי מענק מחקר עבור התחומים העיוניים הינו 50 אלפי ש"ח ועבור התחומים הניסויים הינו 170 אלפי ש"ח.

כיווני פעולה לקראת תכנית החומש הבאה

הקמת צוות בין-משרדי למעקב אחר מצב הצעירים בחברה הערבית

יוקם צוות ממשלתי בהובלת רשות הצעירים והרשות לפיתוח כלכלי של החברה הערבית מהמשרד לשוויון חברתי ומשרדי ממשלה נוספים. הצוות יהיה אחראי על מיפוי ואיגום של הנתונים בנושא צעירים חסרי מעש בחלוקה לפרמטרים שונים שיוגדרו כולל חלוקה גיאוגרפית, מגדר ומאפיינים חברתיים במטרה לאתר חסמים ולסייע בהכוונת והתאמת המענים. הצוות יפרסם נתונים בנושא בתדירות שנתית. רשות הצעירים תבצע מעקב, בקרה ודיווח על הנגשה אקטיבית של המענים המפורטים בפרק זה לאוכלוסייה הצעירה ביישובי התכנית, במטרה

להגביר את מיצוי המשאבים ולכוון את המענים באופן מיטבי ומותאם. משרדי הממשלה ישתפו פעולה עם רשות הצעירים לצורך העמדת הנתונים הרלבנטיים.

הכוון לתלמידי תיכון

הרחבת תכנית הכוון תעסוקתי לתלמידי תיכון בכיתות י'-יב' והפעלתה בכלל בתי הספר דוברי ערבית. התכנית תחשוף בפני התלמידים את עולם התעסוקה וההשכלה הגבוהה, הזדמנויות וצרכי שוק העבודה ברמה האזורית, מסלולי השכלה אקדמית וטכנולוגית, תכניות מכינה קדם אקדמית ומגוון הכשרות מקצועיות. התכנית תכלול מפגשים קבוצתיים בכיתות וייעוץ וליווי אישי לתלמידים שזקוקים לכך. התכנים יעסקו בנושאי לימודים, שוק העבודה וכלים שונים הנדרשים לקראתם:

- היכרות עם מגוון מסלולי לימוד במוסדות אקדמיים, מכללות טכנולוגיות והכשרות מקצועיות כולל הצגת הסיכויים למציאת עבודה במקצוע וההכנסה הצפויה.
- המשמעויות של לימודים בחו"ל בדגש תחומי הרפואה והפרה-רפואה והחשיבות של איכות מוסד הלימודים להשתלבות בעבודה במוסדות בישראל.
- זיהוי החוזקות האישיות, היכולות והכישורים.
- הכרה של נטיות מקצועיות ופריטת חלום תעסוקתי.
- דרכי חיפוש עבודה והצגה של מקצועות נדרשים.
- כתיבת קורות חיים והצגה עצמית שיווקית.

בנוסף, כמענה מלווה יתקיים מפגש להורים בנושאי תעסוקה והשכלה גבוהה, כדי שיוכלו לתמוך בתהליך קבלת ההחלטות של ילדיהם בנוגע לעתידם. את התכנית ילווה מחקר לבחינת תועלות ותוצאות בטווח הקצר ולאורך זמן, ותעבור התאמות ושיפורים מעת לעת בתהליך למידה מתמשך. פעילות התכנית תהיה בתיאום עם תכניות רואד של מל"ג ות"ת והפעילות במרכזי ריאן המקומיים.

One-Stop-Shop לאבחון וסיוע בהכוון לצעירים

הגדרת גוף מרכז ברמה מקומית שאחראי על תכלול הסיוע וההכוון לימודי ותעסוקתי לצעירים לאחר תיכון²³.
 התפקידים המרכזיים של הגוף:

- הפנייה לגופי אבחון תעסוקתי וייעוץ בבחירת מסלול לימודים ומקצוע בהתאם למאפייני ותחומי העניין של הצעיר ואפשרויות התעסוקה.
- הפנייה למענים זמינים ונגישים לקידום הצעיר וסיוע מיצוי זכויות בהתאם לצרכי ויכולות הצעיר: השלמות פערי חינוך, שיפור מיומנויות בסיס, מסגרות מידע, הכוון והכנה לאקדמיה, מסגרות שנת מעבר ומסגרות התנדבות אחרות, הכשרות מקצועיות והכשרות טכנולוגיות.
- קידום והנגשת תוכנית למפגשים בין צעירים לדמויות המהוות מודלים לחיקוי כחלק מתהליך ההכוון התעסוקתי.
- איתור פעיל של צעירים בסיכון לחוסר מעש שאינם שייכים למסגרות ("צעירים מנותקים")
- מעקב אחר מצבם התעסוקתי-לימודי של צעירים בגילאי 18-22 ברשות.
- ריכוז וועדת היגוי בשיתוף הרשות המקומית, גופים ציבוריים נוספים שעוסקים בהכוון והכשרה וגופים אזרחיים.

הרחבת פעילות מרכזי הצעירים ברשויות

הקמת יחידת צעירים ייעודית בכל רשות מקומית שתהיה אחראית על יצירת תפיסה אסטרטגית, תכלול והפעלה של תחום הצעירים. היחידה תפעל ברשות המקומית תחת הכוונה ופיקוח מקצועי של רשות הצעירים במשרד לשוויון חברתי, אשר תפעל מול המשרדים השונים לתכלול ותיאום המענים הניתנים באמצעותם לצעירים ברשויות הערביות. הקמת יחידות הצעירים תהיה הדרגתית וכפופה למדידת אפקטיביות. רשות הצעירים במשרד לשוויון חברתי תפתח תכנית הכשרה ארצית למנהלי יחידות הצעירים. התפקידים המרכזיים של היחידות:

- תיאום בין כלל השותפים ותחומי התוכן הנוגעים לצעירים ברשות, לרבות מיצוי משאבים עבור צעירים.
- התוויה ותיאום מענים בין הגופים האזוריים.

²³ המרכזים יתבססו על תשתיות קיימות ברשות ככל שניתן - לשם פעילות מיטבית יש להגדיר באופן ברור את הסמכויות של המרכז וחלוקת האחריות בין המרכזים הקיימים בכל רשות בהסכמה בין משרדי הכלכלה ושוויון חברתי. ייתכן גם מענה לנושאים מבית הספר לאחר גיל 16.

■ שיקוף צרכי הצעירים אל מול כלל יחידות הרשות.

כתשתית פיזית תומכת, יוקם מרכז צעירים בכל רשות שיהווה בית לכלל מעני הרשות הניתנים לצעירים אשר אין להם מבנה ייעודי. מרכז הצעירים הרשותי ישמש כזרוע ביצועית של יחידת הצעירים ברשות. לטובת הפעילות של המרכז תוקם מערכת מידע ונתונים של צעירים ברשות.

תכניות ומסגרות המשך לאחר תיכון

הגדלת שילובם של צעירים מהחברה הערבית במסגרות שלאחר תיכון והרחבת מגוון הפרופילים שמשותפים כיום במסגרות מעין אלו. הרחבת מענים קיימים והקמת תכניות עם התאמה למאפיינים ייחודיים לקבוצה זו:

1. קידום תכניות שנת מעבר לגילאי 18-22 לאוכלוסייה הערבית תוך מתן דגש על תוכניות שמותאמות לגברים עם השכלה תיכונית ומטה, על ידי המשרד לשוויון חברתי וזרוע העבודה. תוכניות שנת מעבר יכללו שלל קורסים והדרכות להשלמת פערים כגון קורסי עברית, השלמת בגריות ועוד.
2. התאמת תכנית יתד לאוכלוסייה הערבית במודל שנת מעבר לצעירים מעל גיל 18. הרחבת המודלים הקיימים שיתד מפעילה ברשויות ערביות והרחבת מענים בתחומי חינוך ותעסוקה.
3. הרחבת תוכניות של מכוני המנהיגות ומכוני הנוער בהובלת משרד החינוך בשיתוף ארגונים אזרחיים.
4. חיזוק החינוך הבלתי פורמלי בדגש על קידום של ארגוני ותנועות נוער של החברה הערבית.
5. קידום פעילויות להעלאת ההתנדבות בחברה האזרחית בקרב צעירים מעבר לשירות האזרחי.

השלמת פערי חינוך

1. הרחבה משמעותית של קורסים ותוכניות להשלמת פערים בתחומים הבאים:

- לימודי עברית (בדגש על עברית תעסוקתית ועברית דבורה)
- השלמת השכלה
- לימודי פסיכומטרי
- לימודי אנגלית
- אוריינות דיגיטלית

2. הנגשת והרחבת הקורסים והתוכניות לצעירים ערבים במרכזים והמסגרות השונים: במרכזי ריאן, מרכזי צעירים, שירות התעסוקה, תכניות כגון שנת מעבר ומסגרות מידע והכנה לאקדמיה.

3. בחינת מתן תמריצים לעידוד השתתפות בקורסים להשלמת פערים לצעירים ערבים.
4. גיבוש קורסים מקוונים ייעודים לאוכלוסייה הערבית בתחומים אלו בתיאום בין כלל הגופים הממשלתיים והנגשתם לצעירים הערבים.

רשימת חברי הצוות

מר חסאן טוואפרה	ראש הרשות לפיתוח כלכלי של מגזר המיעוטים
מר אופיר פינטו	סמנכ"ל תכנון ומחקר, שירות התעסוקה
גב' אירית ברוק	ממונה חברתי-קהילתי - צעירים, מינהל חברה ונוער, המשרד להשכלה גבוהה ומשלימה
אורן פיינגולד	ממונה תחום צעירים, השכלה משלימה
גב' אלונה אילת	מנהלת תכנית יתד, משרד הרווחה/אחריות חברה ערבית
יעל מיזרחין	ג'וינט אשלים, מנהלת תכנית יתד לצעירים וצעירות במצבי סיכון
חאוולה	ממונה מחוזית חברה ערבית מחוז צפון תכנית יתד
גב' אלישבע סבתו	מנהלת תחום בכירה צעירים ברשות הצעירים, המשרד לשוויון חברתי
מר אלעד זכות	יועץ מנכ"ל, המשרד לביטוח לאומי
יפעת הרמן	מנהלת סניף נצרת ביטוח לאומי
איציק דניאל	רכז תעסוקה, אגף תקציבים משרד האוצר
אביעד שווארץ	רפרנט תעסוקה, אגף תקציבים משרד האוצר
גב' זינב אבו סויד	מנהלת תחום תעסוקת חברה ערבית, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים
גב' יעל סימן טוב כהן	ממונה בכירה חברה, קהילה ומכילות, המועצה להשכלה גבוהה
גב' לירית סרפוס	מנהלת תחום בכירה חברה ושיתופי פעולה בין מגזרים, משרד ראש הממשלה
מורן רייכמן	מנהל תחום בכיר פיתוח חדשנות, משרד הכלכלה והעשייה, מה"ט
שמעון דוד	מנהל ומפקח רב מחוזי אוכלוסיות מיוחדות, מה"ט
גב' תאיר אפרגמן	מנהלת מה"ט, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים
מוסא סלמאן	מנהל תחום בקרה ומעקב
ריהאם כיוף שכידם	רכזת בכירה מרכזי צעירים
ניר בריל	יועץ מלווה מטעם חברת תאסק
דועא כעביה	מרכזת תחום תקצוב חברה קהילה ומכילות
יחיאל הרוש	זרוע העבודה
אלה בר דוד	מנהלת תחום בכיר תעסוקה איכותית, מינהל תעסוקת אוכלוסיות
גל יעקובי	זרוע העבודה
משה יפרח	שירותי תעסוקה
גל זהר	שירותי תעסוקה
ראובן אלדרעי	שירותי תעסוקה
יונתן בז	מנהל אגף פיתוח חברתי רשות לפיתוח חברתי כלכלי

מוחמד גזאוי	משרד חינוך
עבדאללה חטיב	משרד חינוך
ד"ר נסרין חדאד חאג' יחיא	המכון הישראלי לדמוקרטיה
ד"ר מריאן תחאוכו	מכון אהרון
מוריה שליסל	רו"ח מנהלת תחום חינוך רווחה, עבודה ותמיכות
איילת הלר	חשב"ל תמיכות
גלעד שור	מנהל תחום משאבים ושלטון מקומי
בני צרפתי	מנהל תחום תכנון ובקרה , אגף פיתוח כלכלי חברתי בחברה הבדואית בנגב
לואי גאבר	זרוע העבודה
זאהר סאלח	נציג וועד ראשי רשויות
סמיר אבו זיד	נציג וועד ראשי רשויות
נדב דגן	נציג וועד ראשי רשויות